

4) mellette még...
 egy 390 holdnyi...
 tart Albániáig...
 barlang s fölötté magy...
 meg valád 346 melyből 1683...
 románai...
 Merkin nevű...
 Salamonie falu az előbbtől...
 egy határral...
 ill. elcsés s a Limbovo-hegy...
 vésé. 1652 templommal, postahivatallal s igen nagy...
 mint körül erdős határral, melyben egy várrom is...
 bent olcsó...
 Krbavica fu. amazon felül, az...
 nyi bérés a Orovac-hegy alján 1176 l., gör.-kel. tem-
 plommal s nagy bérces határral. Koz-
 b...
 a n fu. amattól nyugotra 321 l. C a n k e
 a...
 fu. amazon felül 736 l. s róm. kath. tem-
 plommal. Trnovac fu. amattól észak-
 keletre a Pogleda-hegy alján 701 l. s gör.-
 keleti templommal. Turjanski fu.
 1200 lépcső homazon felül 916 l. Priboj fu. amattól
 ész.-keletre 1075 l. Innen ész.-nyugot
 felé van Plitvice népes telep, melytől
 a Kis-Kapella keleti aljában s vele szom-
 szédtságban levő gyönyörű tavak vették a
 nevüket. Petrovoseo fu. amazon
 felül, az ész.-keleti határon 2112 l. gör.-
 kel. templommal, postahivatallal, nagy
 határral s élénk kereskedelemmel. Ba-
 jevac fu. amattól délkeletre, a török ha-
 táron 763 l. s határerőddel. Zavalje fu.
 alább szintén a határon, Bihaćcsal átél-
 lenben 671 l., r. kath. templommal, ha-
 tárerőddel, első osztályú mellékvám- s
 azonkívül posta- és táviróhivatallal. Ha-
 tárkereskedése legfontosabb ezen a ré-
 szben. Korenica fu. amattól nyugot
 felé 4607 l., gör.-kel. és róm. kath. tem-
 plommal, járásbíróssággal, postahivatallal
 s nagy határral. Ennek a lakosai is
 élénk kereskedést űznek. Bilopolje
 fu. amazon alul 2107 l., gör.-kel. tem-
 plommal s Grabusić nevű hegyi tele-
 ppelel, hol várrom is van. Skočaj falu
 Zavaljen alul a határon 858 l. s határkeres-
 kedéssel. Melinovac szintén határ-
 széli fu. amazon alul 258 l. Debelobardo,

III.

Dalmácia.

Dalmácia az osztr.-magyar monarchiának legdélibb, s illetőleg a magyar birodalomnak legdélnyugotibb tartománya a Balkán felszigetnek észak-nyugati szélén az ész. szél. 42° 10' és 44° 10'-e, meg a kel. hossz. 32° 48' és 36° 38'-e között. Az egész egy 60 mfdnél hosszabb keskeny partszegély, mely hegyes háromszög alakjában fut le a Határörvidék déli szélétől egészen Albániáig, a skutarii tó környékeig. Határolják észak felől a Határörvidék lika-otočaci kerülete, keletről Törökország (Török-Horvátország, Hercegovina, Montenegro és Albania) dél és délnyugot felől pedig az adriai tenger, melyben egyszersmind a parttól csekély távra egy hosszú szigetláncolat húzódik alá felé a száraz mellett s képez ezzel együtt úgy physikai, valamint politikai tekintetben is egy egészet. Az ezen határok közé szorult terület legszelesebb északon a Velebit hegylánc és a spalatói öböl közén (10—6 mfd); ez öblön alul azonban hirtelen megkeskenyedik annyira, hogy kivált dél felé néhol 1/4 mfdnél sem szélesebb. Egészben véve szárazai és szigeti részekből áll; de a száraz rész maga is három külön darabra van szakasztva a török terület által, mely Ragusan felül (Kleknél) és alul (a cattaroi öböl bejáratánál a Sutorina nevű völgy által) egészen a tengerig nyomul ki, bár igen csekély (1—1/2 mfdnyi) szélességben. E három darab közül az északi és legnagyobb volt a hozzá tartozó szigetekkel együtt a tulajdonképeni régi Dalmácia; a középső az egykori ragusai köztársaság területe; a legdélibb s legkisebb (cattarói) darab pedig hajdan Albániához tartozott s olykor ma is osztrák Albánia név-

vel illetetik. E két utóbbi terület együtt csak 36,8 osztr. □ mfdnyi nagyságu, tehát nem egészen $\frac{1}{6}$ -da az egész tartomány területének, mely összesen 222,8 osztr., vagy 232,32 földr. □ mfdet (12,792,56 □ kilomet.) tesz. A lakosság a legutóbbi adatok szerint 442,769 lélekből áll a 12,165 főre menő katonaság nélkül.

Felszine általában hegyes, de úgy, hogy főbb hegyei, melyek különben mind az alpesek délkeleti rendszeréhez tartoznak, túlnyomólag a széleken foglalnak helyet. Így északon a Velebit szirtes és kopár láncolatának déli oldala ereszkedik be Dalmácia földjére csaknem egészen nyugot és kelet közé eső vonalban. Főbb magaslatai majdnem kivétel nélkül a Határörvidékhez tartoznak, de egyes oldal-dúcai (például az 5020' magas Vizeruna) még itt is meghaladják a 3000 lábat. Ez a legelszigeteltebb hegysége Dalmáciának, a mennyiben a Zermagna mély völgye minden összeköttetést megszakaszt a Velebit és a többi dalmát hegyek között. Másik tekintélyes hegység itt a dinári alpesek láncolata, mely amazzal a Zermagna felső folyásánál találkozik csaknem derékszög alatt, s onnan kezdve legnagyobb részt a keleti határon fut le délnek egészen a skutarii tóig. Nevét legmagasabb bércétől, az 5728' Dinara hegytömegtől vette, mely a török-horvát és dalmát határ érintkezése táján (Knintól keletre) emelkedik. Hosszú utja közben e láncolat csak ott szakad meg feltűnőleg, hol a Narenta folyó tör át rajta. Kiválóbb magaslatai a fentebb említetten kívül (északról dél felé haladva) a Prislop, Kapnica, Sancí brdo (5310'), Debelo brdo, Obiženak, Tovernice a Narentán felül, meg a Glodavac, Zaba, Trnova, Rogo (5138'), Debelj vrh, Komolac, Smeznica (3929'), Debelibreg, Vela Greda (4766'), Orjen (6001', tehát legasabb hegye Dalmáciának), Pazua (5627'), Gollo, Golis vrh (4054'), a Strinnia meg a Maina vrh (4041') Budua közelében stb. a Narentán alúl. Az egész láncolat általános elnevezése mellett az egyes részeknek külön neveik is vannak, így a Cetina patak forrásvidékétől lefelé egy darabon Marino plan, Raguzán alúl Drinji plan, a cattarói öböltől északnyugotra Krivošije s ugyanazon öböltől délre Pobori stb. A dinári alpesek főláncolatával több mellékláncolat halad lefelé párhuzamosan. E mellékláncolatok a tenger felé fokozatosan törpülnek s így a belföldet egészen lépcsőzetes fenfölddé teszik. E kisebb hegyek közt, melyeket különben szeszélyes ágak-bogak tartanak egymással és a főhegyekkel összeköttetésben, legjelentékenyebbek: a Bukovica a Zermanja bal oldalán a Velebittel átellenben, a Promina (3657') a Koka és Cicola patakok közén, Scardona várostól ész.-keletre, alább a Svilaja plan (4666') a Cetina folyó jobb oldalán, meg ennek déli részétől nyugotra a Mosac stb. A benföld lépcsőzetes hanyatlásának a tengerparti hirtelen fölemelkedő hegyek állják el az útját, hatalmasan kidomborítva a partot, bár nem egészen végig. Nona vidékétől lefelé ugyanis egészen a Krka torkolatáig alacsony párhuzamos hegysorok kísérik a tengerpartot is; a Krka torkolatán alúl (Sebenicotól délre) azonban a Tartaro hegy már jelentékenyen túlszárnyalja a szomszéd (keleti) vidék hegyeit (Kičin nevű bérce 2474' magas) s annak folytatásai egészen a salonai öbölíg a Kosiak

és S.-Jura jelentékenyebb magaslatokkal; a spalatói öblön túl a tekintélyes Mossor hegylánc (Mons aureus), melynek déli végét a Cetina félkör alakú keresztvölgye metszi el az alább következő Biocovo hegylánctól (5587'), melynek déli végei a Narenta völgyéig nyomulnak. A Mossornak a hasonló nevű csúcsa a legmagasabb (4121'), a Biocovóban pedig a Brela, a Sveti Jura meg a Brisa nevű bércek még amazt is tetemesen túlhaladják. Az alább következő hegyek egészen Cattaro vidékeig, hol már megint a dinari alpesek részei uralkodnak, jóval alacsonyabbak, de azért jelentékeny tetőket mutathatnak föl, minők pl. a Sabioncello félsziget hegyei s azokban különösen a 2976' magas Vipera-hegy. Lapályokról itt nem igen lehet szó, kivéven a csekély térségű sinji lapályt a Cetina mellett, meg a Narenta alsó folyásának mocsáros mellékét. A völgyek is csekély fejlettségűek s a Zermagna, Krka, Cetina és Narenta völgyeit leszámítva, itt is többnyire csak kijárat nélküli földhorpadásokkal találkozunk, mint a horvát felföld és nyugoti Határ-örvidék nagy részén, mit a hegységek karsz-féle képződése eléggé megmagyaráz.

A part vonalát nem annyira a tenger, mint inkább a száraz szélső alakulása annyira beszabdalta, hogy egymást érik a hosszabb, vagy rövidebb földnyelvek közé szorult, vagy elsüllyedt völgyekből alakult s többnyire veszélyes bejáratu öblök. A földnyelvek közt leghosszabb a bérces Sabioncello, mely a Narenta torkolatán alul több földnyire benyúlik a tengerbe; az öblök közt pedig legkiválóbbak a Zermagna torkolatánál a novigrádi öböl (Mare di Novigrad) a Karin nevű mellékággal, aztán a nőnai, zárai (kicsiny, de fontos), zloselai, sebenicói (sajátlag a Krka torkolata) a casteli, rogoznici, bossoglinai, salonai, almissai, stagnoi (Sabioncello és a száraz között), a gravosai, a Breno öböl Ragusa vecihián felül s mindenek fölött a cattaroi (Bocche di Cattaro), mely öt tágas ággal nyomulván be a környező hegyek közé, tájképileg is egyik legkitünőbb részletét képezi a dalmát területnek.

A szigetek, mint említők, nagy számmal (kerek számmal százan) vannak s láncolatosan sorakoznak a partok mellett, melyekkel egészen hasonló képződésűek s minden valószínűség szerint össze is függöttek valaha. Alakjuk csaknem kivétel nélkül hosszukás és a zironai csatornáig (Trautól nyugotra) esők hosszabb tengelyökkel ész.-nyugot és délkelet közé fekszenek, mint a szomszéd száraz hegyei; a zironai csatornán alul esők ellenben nyugot és kelet közé fordítják hosszabb tengelyöket, mintegy alkalmazkodva a parti hegyek változott irányához. A szigetek és a száraz között legtöbbször igen csekély a távolság úgy, hogy néhol két hajó is csak vigyázva haladhat el egymás mellett. E miatt a közbe eső tenger nem egyéb egy meg-megszakadozott csatornánál, mely, minthogy kellő mélységgel bír (20—25') és a viharok ellen eléggé védve van, az év minden szakában s bármily időjárás mellett járható. Ez a csatorna tulajdonképen egészen Fiuménál kezdődik s egyikeül szolgál a legszebb tengeri útnak, melyen közel 100 földnyire mehet az útas a nélkül, hogy a száraz csak rövid időre is elveszne szemei elől, s hogy a nyílt tenger rideg nagyszerűségét, avagy épen

borzalmait tapasztalnia lehetne. Ez a csatorna az útja az úgy nevezett dalmát tengeráramlásnak. A csatorna egyes részei külön nevekkéll bírnak. Ilyenek: északon a Morlák csatorna, alább a pagoi, zárai, izola di mezoí, spalatoí, trani, brazzaí, faroi, curzolaí, narentaí, lagostai és meledaí csatornák.

E szigetek természetüknel fogva két csoportra oszthatók, u. m. scogliákra és valódi szigetekre. A scogliák apró szikla szigetek, melyek hol kúpos, hol pedig (és többnyire) elcsapott tetővel merednek ki a tengerből s oly meztelenül, hogy a legtöbbön még vadfü sem található. Némelyik csak néhány □ ölnyi területü. Vannak közöttök nagyobbak is, melyeken néhány olaj- és ciprusfa mellett már gyep is tenyészik. Az ilyenek részint magánosok, részint egyes parti községek birtokai s leginkább juh-, kecske- és sertéslegelőkül szolgálnak, de állandó lakosokkal nem bírnak. Gyakran még pásztorember sem látható rajtuk. Ellegetgetnek az oda vitt nyájak őrző nélkül is. A tulajdonképeni szigetek tyikus alkatuak. Ugyanis a partjaikat párhuzamos, vagy V alakban nyuló hegyek foglalják el, közeikben pedig viruló völgyek foglalnak helyet, melyek aztán leginkább egy-egy öböllel végződnek. Ezek már rendesen lakottak és többé-kevésbbé dús tenyészettel bírnak. Legfontosabb ily szigetek Brazza, Lesina és Curzola a spalatoí csatornán alul; de ezek mellett Arbe, Pago, Ulbo, Ugliano, Lunga, Pasma, Morter, Solta, Bua, Lissa, Lagosta és Meleda (össze nem tévesztendő a Zárán felül eső Melada kis szigettel) stb. is több, kevesebb jelentőséggel bírnak. E szigetek tehát mind hegyesek, de hegyeik általában alacsonyabbak a száraziaknál. Jelentékenyebb magaslatok Brazzán a Dub, Visoka, Szt.-Vitus, Szt.-Kozma, Szt.-Tamás és a Glavica 798—2489' közötti magasságokkal; — Lesinán a Pellegrin, Kabal és a grudaci hegy 424—1023' közötti magasságokkal; — Curzolán a Hum, Berkat, Kom, Klapia és Popnata, melyek valamivel magasabbak az előbbieknel; — Lissán a Hum (1874'); Naspostranje és a Stončić; — Lagostán a Hum és Norikum, s végre Meledán a Debela Glavica, Grabavac, Straže, Velki Grad (807') és a Planjak.

Vizekben Dalmácia szűkölködik. A tenger végigmossa ugyan egész hosszú partmellékét, de a benföldön alig van valamire való folyó, vagy tó. Legjelentékenyebb folyói: a Zermagna, mely a lika-otočaci kerületben ered a Popina-hegy aljából; Obrovacig ragadó sebességgel foly; onnan nyugotnak kerülve lassúbb folyást vesz s a torkolatától Obrovacig kisebb tengeri hajókkal is járható, a mennyiben átlagos szélessége 120'. Obrovactól a tengerig meredek és kopár sziklabércek közt fut. A hossza 7½ mfd. Alább van a Krka, mely Kninen felül Topoljenél ered, dél felé halad és Scardonáig igen sebes futásu, innen kezdve azonban meglassodik. Ez is hatalmas szikla falak közt kanyarog és útja közben öt pompás vizesést képez. Scardonán alul a tengerrel egyesül és a Prokljen nevű parti tavat képezi. Torkolatától egészen a scardonai zuhatagig kisebb tengeri hajók is járnak, azon felül azonban csak kis teherhajókat bír meg egy darabon. A hossza 8 mfd. Jóval alább található a Cetina (13 mfd h.), mely Vrlika falu közelében a Jerebica

hegy aljában ered hat forrásból. Triljig alacsony partok közt halad, melyeken téiben ki is csap és kivált Sinj környékén nagy mocsárokat képez; Triljen alól azonban ez is szikla-falak közé jut s hasonlólag zuhatagokat képez, melyek közül a Velika Gubovica melletti a legnagyobb-szerű. Helyenként oly sekély, hogy nyáron a gyerek is átjárhat rajta. Torkolatától (Almissa) egy darabon kisebb hajókkal is járható. Kevés-sel a Sabioncello félszigeten felül van a Narenta, Dalmáciának legnagyobb folyója. Ez Hercegovinából lép át ide Metkoviánál s délnyugotnak futva tizenkét ágon ömlik a tengerbe. Partjait, melyek többnyire alacsonynak, gyakran átlépi és egész széles völgyét elárasztja, miért is csak ritkán száradnak ki mellette a mocsárok. Vize oly jelentékeny, hogy 100—150 tonnás tengeri hajók egészen Metkoviáig használhatják. Végre az Ombla patak Ragusa városa mellett. Ez alig $\frac{1}{4}$ mfdnyi hosszú, de oly bő vízzel bukkan elő a hegy alól, hogy egészen a forrásaig hajózható. A többi folyók mind apróság s a Krka mellékfolyóin kívül (Butišnica, Cicola, Goduča stb.) csaknem mind bűvő patakok. Némelyiket két, három völgy horpadáson át is nyomon lehet kísérni, a mint itt a hegy alá süllyed s amott megint előbukkan, de egész útja alig határozható meg valamelyiknek. Álló viz csak néhány van. Ilyenek: a vránai tó ($\frac{6}{10}$ □ mfd) Zárától délkeletre s oly közel a tengerhez, hogy ennek is sós vize van, a mennyiben a föld alatt bizonyosan összeköttetésben áll a tengerrel; nem messzire van ettől a Bocagnazzo és Nadin tó; továbbá a Proložac, Rastok és Jezerce nevű tavak. Mocsárok leginkább a Narenta mellékén vannak; de a téli áradások alkalmával (mert itt téiben jár a legtöbb eső) majd mindenik folyó mellett támadnak nagyobb avagy kisebb mocsárok, hol partjaik alacsonyak. Nyáron a mocsárok, valamint a tavak is legnagyobb részt kiszáradnak, de kiszáradásuk előtt gyakran okoznak gyötrő, sőt veszélyes lázakat is.

A tengerről itt még csak annyi legyen följegyezve, hogy a csatorna-sor vize jóval sósabb, mint a nyílt tengeré; hogy a dalmát partokon az apály és dagály igen csekély, s hogy a dalmát áramláson kívül több mellék-áramlás is érinti főleg a szigeteket és amannál sebesebb folyásukkal gyakran veszélyes örvényzéseket idéznek elő, mint pl. Lissa szigeténél, hol a hajózás e miatt gyakran veszélyes. Az éjnap-egyenlőség beálltakor gyakoriak a viharok az egész Adrián, főleg ha ész-nyugoti szél fú, midőn is a hajósok rendszeren a part melletti útra szorítóznak. A víz hiányát a szárazosn úgy pótolják a lakosok, hogy természet, vagy mesterséges vízfogókba esővizet gyűjtenek s azt iszszák megszűrve. Némely helyre, pl. Sebenicoba hajóban szállítják az ivóvizet. Zára környékén gyakran oly nagy a szárazság, s a miatt a vízhiány, hogy akárhány helyen olcsóbban lehet bort, vagy tejet venni, mint ivóvizet; pedig aránylag még ott van a legtöbb forrás.

Éghajlatát tekintve, Dalmácia a legmelegebb tartomány a birodalomban; néhol éppen Afrikára emlékeztet; de kellemesnek csak időszakonként mondható ez az éghajlat; mert a hűvös évszakokban még a benszülöttekre nézve is kellemetlenül változékony. Vannak napok, me-

lyeken két, három-féle hőmérséki változás tapasztalható. Januáriusban például olykor nyomasztó a hőség, míg pár nappal előbb vagy később dideregve érezhető a nullpont s a magaslatokat hó lepi el. A hónapok közt legkellemesebbnek mondják a márciust és legalkalmatlanabbnak az áprilist, melyben a hirtelen beálló hőség még a júliusnál is kiállhatatlanabb. E nagy hőségért egyetlen kárpótlás a gyönyörű tiszta kék ég, mely, kivált ha egy kis bőra jár, még talán az olaszországinál is szebb és átlátszóbb. Az évszakok közt különben igen szelid az átmenet, úgy, hogy Sebenicón alul már inkább csak a naptár szerint van meg a négy évszak. A tenyészet már Zára környékén sem hal el télen, sőt a barmoknak sokkal jobb legelőjük van itt télen, mint nyáron, midőn a nagy forróság mindent kiéget az olajfa és boróka zöldjén kívül, miből Dalmáciában az a visszás körülmény származik, hogy a gazda inkább nyári, mintsem téli takarmányt kénytelen gyűjteni. Az évi közép-hőmérsék $+ 13-14 R^{\circ}$ s az eddig észlelt legnagyobb hideg csak $-3 R^{\circ}$, melynél keményebb hideget e század folytán csak 1861-ben észleltek. A szelek közül leghatározottabb uralommal bír itt is a bőra, meg a sirocco, melyek kivált az éjnap-egyenlőség idején nagy viharokká fajulnak, főleg a partokon és szigetek környékén, s nem ritkán iszonyatos pusztításokat visznek véghez még a földben is, a mennyiben a bőra lehántja, a sirocco pedig záporaival lemossa a csekély vastagságú termő réteget. A mi a légcsapadékot illeti, itt is az őszi és téli esők vannak túlsúlyban, s nem ritkán oly özönnel, hogy a lapályok néhány perc alatt több lábnyi víz alá kerülnek, a hegyoldalak barázdái pedig patakokká változnak, míg a folyók hőmpölygő folyamokká áradnak. Nyáron olykor hónapokon át nem mutatkozik csak egy felhőfoszlány sem. A köd még télen is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az évi esőmennyiség átlag $42' 62''$ -ra tehető. Hó csak a legmagasabb hegyeken jár; az alantasabb részeken ritkaság, a szigetek közül pedig a legtöbb csak híréből ismeri a havat.

A föld általában sivár, köves és kavicsos, kivéven a pár nagyobb völgyet, melyekben rendes és jó termő talaj található, noha igen szűk terjedelemmel. Egyebütt csak foltonként látható egy-egy zöld sziget. Mintha végtelen romok közt járna itt az ember, hol kő és kötörmelék borít mindent a legvadabb rendetlenségben. A hollandus a tengertől, a dalmata pedig a kőtől hódít magának mivelendő tért; mert a hol szántani vagy ásni kíván, onnan el kell előbb hordania a követ. De óvja is azután a felszínre hozott talajt. Az elhordott kövekből együgyü kerítést rak körötte, úgy, hogy némely határ csaknem egészen ilyen kerített ligetektől áll. S e kerítésre nagy szükség van, mert ember, állat, vihar és zápor csakis így tartható vissza a nagyobb kártevéstől. S így is csak alig haladja meg a 244 ezer holdat a mivelés alatti földek összes területe; tehát átlag minden \square mfdnek csak $\frac{1}{10}$ része mondható szántóföldnek. Erdő valamivel több van, mint szántóföld. De milyenek a dalmát erdők! Legnagyobb részt cserjésekből és bokrokból állanak, melyek közt csak szörványosan láthatók megtermett fák, vagy épen facsoportok; miért is Dalmácia egyike a legfátlanabb tartományoknak. A rétek

és kertek csak vagy 48 ezer holdat foglalnak el. Jóval több a szőlők területe, melyek egyszersmind a legfontosabb helyet foglalják el a dalmata gazdaságában, noha a bor kezeléséhez általában igen keveset értenek. Legnagyobb területet a sovány legelők foglalnak el, melyek azonban nyáron csak helyiely-közzel használhatók. S végre még a gyümölcsösök említhetők föl, melyek azonban csak a partok közelében bírnak jelentékenyebb kiterjedéssel. A siralmas sivárságból legfeltünőbb kivételt képez az Ombla völgye s illetőleg Gravoza vidéke. Itt sem tűnnek ugyan végképen el a barna, töredezett s meztelen sziklafalak; de ezek mellett oly viruló tenyészet honol, hogy csupa kék és gyönyör rátekinteni. Agave, aloe, illatos délszaki fák, sugár pálmák stb. változnak itt teljes pompában egymással. Szintén ilyenek a délibb szigetek, melyeknek részben áfrikai növényzete gazdag éhertartalommal telíti meg s teszi illatossá a levegőt. Dalmácia különben nem volt mindig ily végtelenül, ily ijesztőleg kopár. Még a IV.—V. századokban is »Dalmatia frondosa« névvel illették a rómaiak. A szörnyű pusztulás csak Velence uralkodási idejétől számítható, midőn az erdőket a hajóépítés érdekében kimélet nélkül pusztították, sőt majdnem végképen kiirtották. Ezt a rabló gazdálkodást rohamosan követte a tartomány elkietlenedése, melyet aztán szertelenül fokozott a viharok és záporok uralomra jutása, valamint a lakosok gondatlansága. S ma Dalmácia ott áll, hogy ha a különben is rosz gazdálkodás mellett egy-egy meddő év áll be, a lakosokat nyomban éhhalál rohanja meg. S hogy ne volna a gazdálkodás rosz, midőn a dalmata a földmívelést, mint férfúhoz illetlent, túlnyomólag a nőnem nyakába tolja, mint a szerecsen! Ehhez járul a Dalmáciában otthonos gyarmat-rendszer, mely szerint a földbirtokos örökölhető bérletbe adja földjeit a parasztnak a termés negyedrészeért, ha ugyan megkap ennyit is. A bérlővel szemben pedig nagyon erősködni nem igen lehet, mert az egyszer megkötött bérletet megszüntetnie majdnem lehetetlen, vagy különben oly kártételnek teszi ki főleg az ültetvényeit, hogy aztán birtokának épen semmi hasznát nem veheti. Így a paraszt azt teszi a földdel, a mit épen akar. Miveli, vagy parlagon hagyja, egy tagúl használja, vagy pedig végtelen kis darabokra osztja fiai és rokonai között a nélkül, hogy a tulajdonost, ki így csak névleges birtokos, megkérdezné, avagy véleményét épen meghallgatná. Ily viszonyok mellett nem csoda, ha Dalmáciában birtokos és bérlő egyiránt nyomorog.

Valamint termő földben, úgy termékekben is szegény Dalmácia. Termel ugyan búzát, kukoricát, rozsot, árpát, zabot stb., összesen mintegy egy millió vékányit, hüvelyes veteményeket, répát, zöldségféléket és krumplit mintegy félmennyit, lent s kendert is pár száz mázsát, de ennyivel a saját szükségleteit sem fedezheti, nem hogy kivitel kezdhetne. Legfontosabb termékei jelenleg a bor és olajgyümölcs, melyek nélkül Dalmácia alig lenne lakható, legalább fél milliónyi ember által nem. A partok mellékein megteremnek az olajfán kívül a füge, gránit alma, sz.-jánoskenyérfa, kevés citrom, narancs és délen datolyapálma is, mely azonban gyümölcsnit még itt nem képes megérlelni. Gyümölcssei közül

jelentékeny fontosságú a maraszkhino nevű meggy, melyből a hasonnevű híres rozsolist készítik a dalmaták. Legelőinek nagy kiterjedése mellett legalább tetemes állattenyésztést várhatnánk Dalmáciától; pedig a dolog nem így áll. Az állattenyésztés is csak nyomorúságos itt mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. Az aránylag kevés nyáját nomád módon legeltetik. Ha itt leégették a füvet, odább mennek, nem törődve birtokkal és birtokossal. Különben legtöbbet tenyésztnek juhot, kecskét, sertést, kevés és apró szarvasmarhát, több szamarat és öszvért, igen kevés és csenevész fajtájú lovat, meg tömérdek apró jöszágot, kivált tyúkot és pulykát, melyek seregestől lepik el a falukat és környékeket szörnyen szétrúgva az utcákon levő szemét- és trágyadombokat. A méhtenyésztés néhol jelentékeny; a selyembogártenyésztés azonban csekélyebb, mint a Határőrvidéken, bár a dalmát kormányzat az utóbbi két évtizedben jelentékeny költséget fordított az eperfák szaporítására. A vadak jelentékeny mennyiségben vannak és közöttük több olyan faj is előfordul, melyek a birodalomban egyebütt nem honosak. Nagy bőségben van főleg tinnhal, osztriga, korall, szivacs és szardella stb. a partok és szigetek mellékén. Folyami halakban leggazdagabb a Narenta. Az erdei vadak közt előfordul az őz, vadkecske, medve, farkas stb.; a köves mezőségekben igen sok a sakál (legtöbb Curzola szigeten és Sabioncello félszigeten); a madarak közt legtöbb a sólyom, melynek itt vagy 30 faja ismeretes. Vizi madár igen sok van. A hullók közt vannak itt olyanok is, melyek különben csak Afrika- és Ázsiában laknak. Elég gyakori a mezőkön a görög teknősbéka s a nagyobb folyókban a káspai tengeri teknős. A bércek szakadékaiban és odúiban sok a tarentumi pók. Említést érdemel az úgynevezett raguzai kurta kigyó, mely a dalmatának kedvelt (egérpusztító) házi állata. — Az ásványország többnyire még ismeretlen kincseket rejt, a mennyiben itt a rendszeres bányászat még nem üzetik. Legközönségesebb ásványok a kőneműek, barna kőszén (Drniš), földszurok és lignit (Pago szigetén.) Ásványos forrásokban szegény. A Vrlika melletti gyógyforráson, meg a Spalato melletti kénes forráson kívül alig van egyéb ásványos vize. Sőt a tenger vizéből nyernek, de a szükséglethez képest keveset, noha ki van mutatva, hogy a dalmát csatornában sokkal dúsabb a sótartalom, mint a nyílt tengerben. Legfontosabb tengeri só-készítő helyek Pago, Arbe és Stagno. Az így nyert só is állami egyedárút képez.

Iparról, főleg dalmát iparról, alig lehet szó is. A bennföldi lakosai mezei gazdálkodással, a partiak és szigetiak pedig inkább hajózással és halászattal foglalkoznak. Iparvállalatokhoz sem elég tőke, sem elég fogyasztó nincs. A partmelléki hajóépítésen, a zára vidéki maraszkinokészítésen, a sebenicoi, traui és raguzai jeles olajgyártáson, meg a cattarói és spalatói közönséges bőrcserzésen kívül nincs mit fölemlíteni. A paraszt ruháknak való durva darócot házilag szövik az asszonyok, valamint gazdasági kezdetleges eszközeiket is maguk tákolják össze a dalmaták. A tartományban nyert nyers bőroket a külföld dolgozza föl. Vashámor csak egy van Salona mellett, gyertya- és szappangyár azonban 13 működik. A kereskedelem már jóval élénkebb az iparnál, kivált

a tenger melléken. A kereskedelem emelésének érdekében Dalmácia különleges vámterületet képez, a mennyiben a tartomány földrajzi fekvésére és talajalkotására való tekintetből meg van külön törvénnyel (1857.) engedve, hogy itt a vámtételek alacsonyabbak lehetnek, mint a monarchia többi részeiben, némely tárgyaknak pedig úgy be-, mint kivitele egészen föl van mentve a vám alól. Kereskedelmi kamara több helyen van, de eddig csak a spalatói tanusít különösebb tevékenységet. A legfontosabb és legközönségesebb kiviteli cikkek: bor, olaj, rozsolis, pálinka, gyümölcs, besózott halak (főleg szárdella), nyers marha-, juh- és kecskehörök, nemkülönbén kőszén, besózott hús, faggyú, pióca, csont és rongy, valamint tengeri só is. A kiviteli kereskedelem főleg Trieszt, Velence, Rovigno és a Határörvidék felé irányul. A bevitel főbb cikkei: gabnaneműek, főzelékfélék, gyarmatárúk, gyógyszerek, marha, ló, rizs, tőkehal, tésztaeműek, sör, vászon, posztó, selyem- és gyapotárúk, fűszerek, üveg, kő- és cserépedény, ruhaneműek, divatcikkek, épületfa, fémek, téglák, a szomszédos török tartományokból: gabona, marha, sertés, ló, aszalt szilva, viasz, vas, hajónak való fa, faszén, szurok és kátrány. A török alattvalókkal való közlekedésnek fontos közvetítői a határhelységek heti és országos vásárai. A parti városok közül legelőkelőbb piacok a spalatói, raguzai és cattarói, melyeken szintén sok külföldi fordul meg. Az átviteli kereskedelem igen jelentékeny fontosságú. A tengeri forgalom túlnyomólag parti hajózásból áll, de az aztán igen élénk. Ezen hajózásra nézve szabály az, hogy a közlekedő hajóknak osztrák hajógyárból kellett kikerülniök, vagy legalább osztrák alattvaló kétségtelen tulajdonát tartoznak képezni; a hajók legénysége pedig legalább kétharmadrészben szintén osztrák alattvaló tartozik lenni. Az osztrák-magyar tengeri hajózásnak átlag 32,6%-a esik Dalmáciára. A belföldi hajózás csupán a Narentán bir nagyobb jelentőséggel. Az országútak hossza 117 mfdnyi s ezek közül legfontosabb az a postaút, mely Zárától kezdve s túlnyomólag a tengerpart közelében az egész tartományon végig fut. Ebbe több mellékút torkollik, de ezek közül csak néhány van jobb karban. A legtöbb mellékút csak ügygyelbajjal járható akár száraz, akár nedves időben. Az esős évszakokban némely vidéken teljességgel mozdulni sem lehet a sár és kőomlások miatt. Legfontosabb mellékútak: a zára-obrázai, mely a Velebit egyik nyergén át a Határörvidékre is benyulik, továbbá a knin-drnišvrlika-skardonai, a spalató-sinj-bilibrigi, a raguza-brgati és a cattaromontenegrói lovagló-út. A határszélekről Törökország belseje felé csak karaván utak vezetnek. Vasútja még csak egy darab van Spalatótól Gravozáig, s ez is csak 1877. nyarán adatott át a forgalomnak. Táviróvonalok a főbb utak mellett többnyire vannak, de még mindig igen csekély forgalommal. Kikötőkben eléggé bővölködik Dalmácia, mert a kisebb réveken kívül mintegy 54 kisebb-nagyobb kikötője van, melyekben évenként 17—18 ezer hajó fordul meg 1,3—1,5 millió tonnányi teherrel. Legfontosabb kikötők a zárai, spalatói, raguzai és a cattarói.

A nép nagy többsége (közel 89%) a szerb-horvát törzshöz tartozik; a kisebbségből 10% olasz, a többi 1%-ot pedig leginkább albánok

és zsidók teszik ki. A szláv eredetűeket közös néven dalmatáknak nevezik; használják még ezen kívül a déliekre a raguzai vagy bocchese, az északiakra (kivált a benföldiekre) a morlák (morch) elnevezést is, de ez utóbbi (bizonytalan jelentésű) szót a nép maga nem igen alkalmazza magára, sőt inkább gúnynévnek tekinti. Alkatát tekintve, az olasz elem egészen az itáliaihoz hasonló; legfőleg a viseletében tér el attól némileg. A dalmata általában jól megtermett, izmos és edzett, de azon különbséggel, hogy az északiak közép természetűek, szőkék (nem ritkán szalmaszinű hajjal), kerekded arcúak; a közép vidékiek már szélesabbak, barnák, hosszas arcúak és dacos tartásuak; végre a déliek legbarnábbak s tartásukban és tekintetökben a legtöbb dac és nyersség vehető észre. Egészen véve jól kifejelett és eléggé szép nép volna a dalmata, de a piszok és vad modor elrútítja. A népviselet nagyon változatos, mindazáltal két fő jellegűre vihető vissza. A tartomány északi felében ugyanis a férfi vörös fezt, vagy báránybőr süveget, kurta dolmányt, pitykés túszt, többnyire térdig érő nadrágot, valami harisnyafélét és bocskort visel. Ezek között legtöbbet tart túsztőjére, melyet öv, zseb és láda gyanánt tekint, s melyeknek fő tartalma még a legszegényebnél is a puskapor, pisztoly és handzsár. E felszerelést aztán az elmaradhatatlan puska egészíti ki, melyet a dalmata minden vagyona közt legtöbbször becsül. A női öltözet egy hosszú és bő durva vászoning kihimzett melllel és vállal, ezen felül egy tág mellény vagy hátra kötött tarka kendő, a derékon egy bőr-túszó, mely alól elől, hátul egy-egy tarka csikos, durva gyapjú kötő fut majdnem a bocskorral fődött lábakig. Fején a nő is vörös fezt hord, mely alól a vállakra, valamint a nyakból a mellre üveggyöngyből, korrall- és pénzdarabokból álló fűzér csüng alá. Szappant, mint »szépitő szert«, mosdásnál csak a hajadonoknak illik használni. A tartomány déli felében már inkább a turbán és kaptán a divat még a nőknél is. A férfiaknál tisztesség jele az egy ágba font hosszú haj. A kinek rövid a haja, az bizonyosan börtönben ült már valamikor s ott vágták le a farkocását. Jellemét tekintve: a dalmata vérmes, bátor és kalandkedvelő; de a jogról, becsületről s kötelességről igen keves fogalmakkal bír, minék oka a nép szertelen tudatlanságában, századokon át elhanyagolt erkölcsi és társadalmi állapotában, valamint abban keresendő, hogy a benföld lakossága a művelt világtól csaknem teljesen elzártan él még ma is. Másként áll a dolog a partok és a szigetek lakóival, kiknek nyelve s műveltsége tulnyomólag olasz. Ez a néhány ezer ember képezi a dalmát lakosság színét, javát s a tulajdonképeni politikai nemzetet, melynek erejét és uralmát eléggé láthatjuk abból, hogy noha a déli szláv propagandák erőfeszítése folytán a szláv párt már többségre jutott a dalmát tartománygyűlésen, az még maig sem volt kivihető, hogy a tartomány hivatalos nyelvét a szláv legyen az olasz helyett.

A társadalmi és családi élet alig áll alantabb fokon Európában egyebütt bárhol, mint itt. A dalmata alig sejti, nem hogy értené, mi a közügy, a közérdek, avagy épen állam. Már az is valami itt, ha a nép embere a »község« fogalmának megszerzéseig emelkedhetik. Mert Dal-

máciában a néhány városon kívül legtöbbször csak földrajzi elnevezés az, ha az egy-egy bizonyos téren kettejével, hármával s egymástól fél-óránnyira, vagy távolabb eső házcsoportok összegét falunak, községnek mondják. A családi élet a barbárságig, patriarchalis. A férfi nemcsak feje, hanem ura a maga házanépének. Épen ezért vagy épen nem, vagy csak nagyon keveset dolgozik; de meg szükségei sincsenek, hogy azok kielégítéseért valami erőfeszítéshez folyamodjék. Ha puliszkája és vadászó eszközei megvannak: akkor nincs tovább házi szükség. A ruházat nem valami fontos dolog főleg a gyermekeknél, kik 10—12 éves korukban is anyaszűz meztelenül járnak, ha csak nem csikorog. A nő nem a lenézési csekély figyelemben részesül. Minden terhesebb dolog erre háramlik s e mellett nőül is legtöbbször csak úgy veszik, ha előbb hetekre, hónapokra átengedi magát próbára. A személy- és vagyonbiztonság rendkívül rossz lábon áll. A nagy számmal barangoló rablók oly vakmerők, hogy gyakran sarcot vetnek hol egyesekre, hol egész községekre; sőt nem ritkán embert is rabolnak, kiért aztán váltságdíjat szoktak követelni. Jaj annak, a kit hozzátartozói ki nem váltanak. A rablókat, mint a féle parlagi vitézeket, a nép inkább csodálja, mint rettegi s a világért el nem árulná még a nyomukat sem. Készebb bármily terhes sarcotfizetni, mint a gyűlölt csendőrséghez, vagy hivatalnokokhoz fordulni.

A nép szokásai közül különösebb említést érdemel a szentelt barátság és a vérboszú. Az előbbi abban áll, hogy két (vagy esetleg több) ember egymással örök barátságra lép s annak jeleül ily célra készített gyűrűt cserél s a szövetséget pap által is megáldatja. Az ily barátság oly közeli viszonyt tekintetik, hogy az illetők egymás családjából épen úgy nem nőülhetnek, mint a legközelebbi vérrokonok. A vérboszú (vendetta) pedig abban áll, hogy az orozva, vagy másként meggyilkolt embernek családja és rokonai szintén pap előtt megesküsznek, hogy sem testöknek, sem lelköknek nyugalmat nem engednek addig, míg a gyilkoson és családján teljes boszút nem állanak. Az eskü után elkezdik a gyujtogatást, rablást és gyilkolást egymás ellen, folytatják néha a kölcsönös kiirtásig, vagy legalább addig, míg a boszúlok meg nem eléglig a megtorlást. Ekkor, ha még van kik között, összeszámolás következik, a pusztítás fölőlegét (leginkább birkákkal) megtérítik s ünnepélyesen kibékülnek az ellenfelek. A kisebb sérelmeket rendszeren azzal torolják meg, hogy egymás ültetvényeit, vetéseit elpusztítják.

Vallásra nézve a nagy többség r. katolikus, a kisebbség pedig gör.-kel. hitű; egyéb felekezetűek, kivéven 4—500 zsidót, alig vannak. A keresztyénséggel távolról sincsenek tisztában; de azért, vagy talán épen azért rendkívül vakbuzgók és babonásabbak az erdélyi oláhnál is. S e részben maga a tudatlan papság jár elől sajnálatos példájával. A boszorkányok s ördögök ellen a papság papirszeletre irt vagy nyomtatott apró imádságokat árul, füstölést és ráolvasást alkalmaz s e mellett a nép maga magát úgy védi, hogy naponként bedörzsöli még a gyermekek testét is jó erős foghagymával, vagy pedig az úgynevezett jó boszorkányokhoz (bahornica nevű vénasszonyokhoz) fordul, kik mint-

hogy a megbabonázott embert vagy állatot az ő hitők szerint meg tudják menteni, nem csekély tiszteletben állanak.

E rövidre vont adatokból ítélve, a műveltségtől az oszt.-magyar monarchiának egy népe sem áll távolabb, mint a dalmata. Osupán a parti városok és némely jelentékenyebb szigetek lakói képeznek szórványos kivételt. Pedig a déli szlávság egyik törzse sem dicsekedhetik olyan multtal, mint ez. A történelemben, igaz, hogy csak szenvedőleges szerepet játszott Dalmácia már a népvándorlást megelőzőtt időktől fogva; de egyes parti városai még a velencei gögös uralom alatt is birtak több, kevesebb szabadalommal, vagy épen alkotmánynyal. Raguza például az anyagi és szellemi műveltségnek annyi tényezőjével birt még függetlenségének elvesztése után is, hogy gyűjteményeivel s levéltáraival csaknem egyedüli forrását képezi a különben föl sem jegyzett, vagy épen feledésbe ment déli szláv történelemnek. A dalmát irodalom már a XVI. században is eléggé virágzó volt. Azonban sem a földrajzi, sem a politikai, sem a társadalmi viszonyok nem voltak kedvezők a fejlődés előmozdítására. S ma Dalmácia ott áll, hogy a multak néhány ereklőjén kívül alig hivatkozhatik valamire. Ujabb időben itt is történt ugyan valami a népnevelés érdekében, de a tényleges hatalom részéről nagyon lanyhán, a nemzetiségi tényezők részéről pedig az éretlenségig egyoldaluan, t. i. csaknem kizárólag politikai irányzattal. Népiskola van már mintegy 220 s jár is beléjük a tanköteleseknek vagy 28%-ka; de az eredmény eddig alig igényelhet komoly figyelembe vételt. Mint minden, úgy kielégítő oktatás is csak a parti városokban található. S ez nem is csodálható, ha tudjuk, hogy az oktatás legfontosabb tényezője, a képzett tanító, itt még a ritkaságok közé tartozik. Pedig van három, vagy négy tanítóképző úgy függlékül a szintén sok gyarlóságban leledző papi seminariumok mellett, de azok a létezés tényén kívül alig bírnak némi fontossággal, mert a belőlők kikerült ifjú első helyen kántor és orgonista s csak másod-sorban tanító. A négy gymnasium közül háromban olasz és egyben (a sinjiben) dalmata vagy serbo-illyr a tanítás nyelve. Reáliskola szintén négy van s mind olasz tannyelvvel; hajós iskola van három, papi (r. kath.) seminarium négy, bábaiskola egy stb. A növendékek száma mindenikben feltűnőleg kevés. Egyéb művelődési intézetek: a matica dalmatinska, a városi olvasóköriök, a zárai és spatatói színház, a zárai városi könyv- és dalmát levéltár, a raguzai hires levéltár és a spatatói régiséggyűjtemény. Kisebb könyv- és egyéb gyűjteményekkel a közép és felső iskolák meg a zárdák (91) is bírnak. Hírlap eddig négy van (2 olasz és 2 dalmát), de mind kizárólag politikai tartalmu s mindenik Zárában jelenik meg. Jótékonyági intézet nagyon kevés van. A négy kórházon, öt lelenházon s néhány szegény- és ápoló házon kívül nincs mit fölemlíteni.

Az államjogi viszonyokat és az alkotmányt illetőleg a következők a lényegesebb tudnivalók. Dalmácia réges-régen, már a Kr. előtti III. században római provincia volt nagyon vegyes, de még nem szláv lakosokkal. Későbbben Illyricumnak képezte egyik részét s a mai Határórvidekkel összeszőgellő része Liburnia nevet viselt. A nyugot-római biro-

dalom bukása után rövid ideig a gótok és avarok is fészkeltek benne. A Kr. utáni VII. század elején ide is szláv törzsek, főleg szorbok települtek s államot is alkottak, de a mely csak időközönként volt ment egyik, vagy másik idegen uralomtól. 1102-ben Kálmán királyunk által az akkori Horvátországgal együtt meghódítva, a magyar korona alá került s noha amazzal együtt horvát-dalmát királyság címet nyert, egészben mégis magyar alkotmány alá vonatott, azonban úgy, hogy saját helyhatósági jogai nemcsak épségben hagyattak, hanem új szabaddalmakkal és kiváltságokkal is gyarapítottak. Igazgatási tekintetben közvetlenül a horvát bán alatt állott, de a magyar hétszemélyes táblához főlebbezett. 1165-ben ez az államjogi kapcsolat megszakadt, a mennyiben Manuel keleti császár Dalmáciát, mint gyámfiának, a későbbi III. Béla magyar királynak örökségi részét elfoglalta és 16 esztendeig bitorolta; de III. Béla megint visszafoglalta. Ő utána az Árpádházi királyok sokat küzdöttek a Dalmáciára vágyakozó Velencével s utóljára is csak Nagy Lajosnak sikerült azt egy időre az erőszakoskodó köztársasággal szemben biztosítania. De 1409-ben, bár vásárlás útján, mégis Velence kerekedett felül s lett úrrá a dalmát partokon és szigeteken több mint 300 esztendeig. A velencei uralom alatt Dalmácia három részből állott: »régi, új és legújabb szerzemény« (vecchio, nouvo és novissimo acquisto) cím alatt. A régi szerzeményhez tartoztak a szigetek és a déli part-mellék egészen Scardonáig; az újhoz a mai zárai és spalatói kerületek nyugoti, a legújabbhoz pedig ugyanazon kerületek keleti része. A régi szerzemény lakosai sok kedvezményben részesültek a többiekkel szemben, ugyanis megtarták régi helyhatósági jogaikat s mentek voltak a tized-fizetéstől, míg a többiek nem. E helyhatósági jogok az olasz városokéinak (középkori) utánezatai voltak. A lakosság két osztályra, ú. m. nemességre (comunità magnifica) és polgárságra (comunità spettabile) oszlott. A kormányt egy velencei senator kezelte, ki proveditore generale címen 3—3 évre küldetett Dalmáciába. Legnagyobb kiváltsága volt Raguzának, mely, mint külön köztársaság, aristocraticus alkotmány alatt állott még a velencei uralom megszűntével is egészen 1808-ig. Itt a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválaszthatlanul s kizárólag a nemesség kezében volt. A köztársaság élén egy »herceg« állott, támogatva a nagy és kis tanács által. Az utóbbi 25 senatorból állott, az előbbinek azonban tagja lehetett minden 20 évet betöltött nemes. A kormányzást a senatorok közül évenként választott öt tanácsos (proveditori) ellenőrizte. A római kor műemlékeiben, a helyhatósági jogok virágzása pedig anyagi és szellemi vívmányokban gazdagítá Dalmáciát. Az új idők bekövetkeztével azonban mindebből csak romok és foszlányok maradtak fenn. A mint ugyanis I. Napoleon a nemesség és nép közötti óriási válaszfalak ledöntésével új állapotokat teremtett, a nemesség csenevészésnek és szegényedésnek indult s pedig a nélkül, hogy az által a nép boldogabbá lett volna. Egész sorát láthatjuk Dalmáciában a pusztuló, vagy épen lakatlan cimeres palotáknak, melyekben hajdan alig fért meg a fény, ma pedig alig talál türhető búvó helyet az utódok nyomora. Nagyobb mértékben elszegényedett

nemesség alig van a dalmáciainál. Csupán az egy kereskedői osztály tartja még magát, de az is leginkább olasz és német aegis alatt.

A mint 1797-ben I. Napoleon a velencei köztársaságot eltörölte, a százados nyomás alól megmenekült Dalmácia önként meghódolt a magyar királynak s késznek nyilatkozott, hogy Magyarországgal volt régi viszonyait megint fölújítja. De 1808-ban már megint Napoleon kezébe esett, ki az általa rögtönzött illyr királyságba kebelezte. Így volt az 1815-ig, midőn a bécsi congressus, a régi közjogi viszonyokat nem ismerve, Ausztriának engedte át. A magyar országgyűlés már 1802-ben megkezdte Dalmácia visszacsatolásának sürgetését s ugyanezt a bécsi congressus után még hangosabban követelte annyival inkább, mivel e tartomány különben is a magyar király révén jutott az osztrák császár birtokába. A sürgetés és követelés azonban minden királyi ígéretek mellett is sikertelen maradt. Dalmácia az osztrák örökös tartományok mintájára szerveztetett s még ma is azokhoz hasonlóan kormányoztatik egy helytartó által, ki az osztrák miniszterium közege. Legutoljára az 1868-diki kiegyező országgyűlésen történt törvényes intézkedés Dalmácia közjogi viszonyait illetőleg, a mennyiben az akkori XXX. törv.-cikkben kijelentette az országgyűlés, hogy »valamint addig is számos ízben felszólalt ez ügyben: ezentúl is követelni fogja a magyar sz. korona jogán Dalmácia visszacsatolását és annak Horvátországhoz való kapcsolását«, de megengedi, hogy »e visszacsatolás feltételeire nézve Dalmácia is meghallgatandó.« S a kérdés ma is ennyiben van. A belügyeket a helytartósági kormány, egy négy tagú országos választmány, meg egy 41 tagból álló képviseleti tartománygyűlés közreműködésével intézi, míg a monarchiai közös ügyek intézésében közvetett választású követek által vesz részt a tartomány a birodalmi tanácsban. Dalmácia birtoklása az osztrák kincstárnak évenként 200,000 frtjába kerül.

Közigazgatási tekintetben Dalmácia ma 13 kerületi kapitányságra van fölosztva, u. m. 1. zára-városi, 2. zára-vidéki, 3. spalatói, 4. sinji, 5. sebenicói, 6. raguzai, 7. makarskai, 8. lesinai, 9. knini, 10. imoški, 11. curzolari, 12. cattaroi és 13. benkovaci kerületi kapitányságokra. A tartomány fő- és helytartói székvárosa **Zára**.

Következő helyrajzunkban nem alkalmazkodhatunk az imént jelzett mai felosztáshoz, mivel a kellő adatok még eddig nincsenek közzé téve. Így a 60-as években fennállott felosztást kell alapul vennünk s azok során mutatnunk be a nevezetesebb helységeket. E szerint a felosztás szerint Dalmácia öt kerületből állott, ú. m. 1. zára-városi, 2. zára-vidéki, 3. spalatói, 4. raguzai, és 5. cattaroi kerületből, mindenütt oda értve az illető kerületbe sorozott szigeteket.

1. **Zára-városi kerület.** Ez a tartomány ész.-nyugoti partján fekszik az ész. szél. 44° 7'-e s a kel. hossz. 32° 53'-e alatt, s csupán a fővárost foglalja magában. **Zára** (Gazara, hajdan Jadera, Zádor) Dalmáciának megerősített fő- és székvárosa 8867 (tulnyomólag olasz) lakossal, az adriai tengernek egy hasonló nevű csatornája mellett Bécestől délnyugotra s

118 mfdnyire egy hosszú, keskeny és lapos földnyelven, vagy inkább szigeten, a mennyiben egy erősítési célból ásott s a tengerrel közlekedő széles vízárók választja el a száraztól. Zára egészen olasz modorban épült, de komorabb tekintetű az olasz városoknál, mivel házai a fény visszasugárzásának csökkentése végett meszeletlenek. Alakja tojásdad, melyet

egy hosszú és egy kereszt-útca (a Calle large és a Calle marina) négy fő részre oszt. (S. Grisogono, S. Domenico, S. Simeone és Quartiero del duomo). A kilenc bástya által védett városnak 1050 háza és négy kapuja van, mely utóbbiak közül a keletit (a száraz felőlit) doriai oszlopok ékítik, az úgy nevezett tengeri kaput pedig egy diadalívnek belé falazott maradványai teszik nevezetessé. Pár főbb utcája eléggé tágas és szabályos, de a mellék-utcák csak sikátorok, melyeken legtöbbször csak gyalog emberek járhatnak. Terei közül nevezetesebbek: az Urak tere, a Kút- és a Simeon-tér. Épületei közül kiemelendőbbek: a bizanci izlésű székesegyház, a St. Simeon, St. Grisogono, a Sta. Maria (apáca-) és a Ferenciek temploma, a főpapi paloták, a helytartósági és főtörvényszéki palota, a gymnasium és felsőbb népiskola épülete, a főörtanya az Urak terén, a veszteglő ház, az új kaszárnya, a fegyvertár, a színház stb. Minthogy kút itt nincs, egy (16. századból maradt) öt nyílású vízgyűjtő látja el a várost ivóvízzel, mely a velencei víz-építési mesteri műve, s mely ma egy, a szárazról ide nyúló vízvezetékekkel áll kapcsolatban. Itt székel a dalmát helytartó, a legfőbb törvényszék, egy tartományi pénzügyi igazgatóság, főpénztári hivatal, bányakapitányság, postaigazgatóság, távirói felügyelőség, középítési igazgatóság, tartományi katonai főparancsnokság, a kerületi és városi hatóság, két vámhivatal, egy adó-, kikötői és egészségügyi hivatal, várparancsnokság, egy kereskedelmi és iparkamara, egy (elméleti) államvizsgáló bizottság stb., továbbá egy r. kath. érsek, gör.-kel. püspök egy-egy káptalannal. Itt tartja üléseit a tartománygyűlés. Aztán van itt egy városi könyv- és dalmát leltár múzeummal kapcsolatban, r. kath. és gör.-kel. papi seminarium, bábaiskola, gymnasium, tengerész- és reálisiskola, leány-nevelő intézet, egy polgári kórház (lelenc- és szülöházzal kapcsolatban), gyermekmenedékhely, zálogház, takarékpénztár, gazdasági társaság, kaszinó, két nyomda, könyvkereskedés stb. A keleti bástyán alakított csinos kis népkert kedvelt mulató helye a záraiaknak. A városon kívülre leggyakrabban kirándulnak Erizzo kis alban faluba, meg a katonai lövő-térre. Jelentékeny iparának legfontosabb termékei a maraszkhino likőr, a rozsólis, gyapjú és bürkelmék. Kereskedelme elég élénk, de

tulnyomólag csak a város szükségének fedezésére szolgál. Főbb kiviteli cikkei: olaj, bor, füge, szárdella, bórök, gyapjú, tengeri só és szeszes italok. Kikötője kettő van, melyek közül a nagyobb (természetes kikötő) a város észak-keleti oldalán esik, 100–120 ölnyi szélességű és közép nagyságú hadi hajók befogadására is alkalmas; a másik a várostól északra, mintegy három kilométernyire van s Valle di maestro nevet visel; ebben azok a hajók horgonyoznak, melyek sem útasokat, sem terhet nem raknak ki. Rendes gőzhajói közlekedés van innen Trieszt felé és élénk szárazí forgalom Törökország felé. Zára város kerületéhez még 31 kis falu tartozik, melyeknek (a várossal együtt) összesen 20,849 lakosa van.

2. A zára-vidéki kerület. Zára vidékén terül el észak felé a Határörvidékig, keletre Törökországig, délre a spalatói kerületig s nyugot felé az adriai tengerig. A kerület kiterjedése 101,5 □ mfd 130,045 lakossal, kik 2 városban, 13 mezővárosban, 285 faluban és 17 pusztán laknak. 10 járásra volt felosztva, melyeknek székhelyei: Zára, Obrovazzo, Benkovac, Kistanje, Knin, Drniš, Scardona, Sebenico és Arbe helységek voltak. E járasok közül a tengerpartiakhoz valának beosztva a szomszédos szigetek is; így azok szárazí és szigeti területtel bírtak. A szigetek közül a zárai járáshoz a következők számtattak: **Ugliano** Zárával átellenben; ez és a száraz között van az 5 mfd hosszú zárai csatorna. Említést érdemel itt **Oltre** falu a zárai családok nyaralóival és egy Ferenc-rendű zárdával. **Pasman** sziget hn. faluval, melyben szintén Ferenc-rendű zárda van. **Sale** sziget Zárától délre s 5 mfdnyire Sale nevű faluval, hol vám-, kikötői és tengeri egészségügyi hivatal van. **Incoronata** sziget különösen legelőiről és sajtjáról híres, melyet egész Dalmáciában a legjobbak közé számítanak. **Lunga** vagy **Grossa** sziget (.1 □ mfdnyi) Uglianotól nyugotra s attól a Canale di Mezzo nevű csatorna által elválasztva. Kevés lakossal. Egészen hegyes. Legmagasabb rajta a Luka hegy (1100'). Le Punte bianche nevű (nyugoti) csúcsán világító torony van. Említendőbb falui: **Soline** kikötővel, és **Jaglava** Ferenc-rendű zárdával. **Lunga** és **Ugliano** szigetek között fekszik **Sestrugon** sziget hn. faluval. **Lungatól** ész.-nyugotra van **Melada** sziget hn. faluval, melynek kikö-

tője, vám-, kikötői és tengeri egészségügyi hivatala van. Szomszédos ezzel **Isto** sziget hn. faluval és hasonló hivatallal. Ettől nyugotra van **Scarda** sziget; ezen felül **Premuda** sziget hn. helységgel; főlebb **Selve** s ettől keletre **Ufbo** sziget, melyeket csak egy keskeny csatorna választ el egymástól. Mindeniken van vám-, kikötői és tengeri egészségügyi hivatal. Ulbotól dél-keletre, egészen a száraz szomszédjában van **Pontadura** sziget hn. helységgel és kikötővel. A zárai járás szárazai részében említendőbb helységek: **Nona** (Nin), mvs. a régi Aenona helyén Zárától északra s 3 mfdnyire a hn. tengeröböl melletti mocsáros parton 400 l., kikötővel s vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. **Zemnonicokis** fu. Zárától keletre s 1½ mfdnyire egy magaslaton. Innen délre láthatók a régi Nedimium város romjai, meg azokon alul a Lago di Nadin nevű jelentékeny tó. **Novigrad** fu. egy magaslaton a hn. tengeröböl m., melybe a Zermagna folyó ömlik. Van 900 lakosa, vám-, kikötői és egészségügyi hivatala. Hajdan e helyen Cormius fekkdt. A novigradi öbölben fogják a legtöbb osztrigát és tinnhalat, melyek legnagyobb részt a zárai piacra kerülnek. **Carin** fu. amattól délkeletre a novigradi öbölből nyúl hn. öböl m. Ferenc-rendű zárdával és halászzattal. **Vrana** fu. közel a hn. sós vizű parti tóhoz, mely különösen angolnában felette gazdag. **Zaravecchia** mvs. Zárától délre s 3 mfdnyire a tengerparton egy félszigeten, az egykori Biograd magyar város helyén 450 l., kikötővel, hajózással s vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. Az obrovazzi járásban van: **Obrovazzo** (vagy Obrovac) magas fekvésű mvs. a Zermagna folyó és Határövidékre vezető országút m., Zárától ész.-keletre s hat mfdnyire 300 lakossal. Van itt vám-, só-, adó-, posta és táviróhivatal, kikötői és egészségügyi ügynökség, jótékonyági bizottság s e mellett élénk kereskedés és hajózás. Közéleben egy régi hegyi vár romjai láthatók. **Podprag** fu. a Velebit heglánc oldalán a hn. szorosút m., amattól észak felé, egy Ferenc-rendű vendégházzal. **Krupa** fu. közel a Határövidéki határhoz gör.-kel. dekanátussal és Vazul-rendű zárdával. — A benkovaci járásban van: **Benkovac** mvs. Zárától délkeletre s 6 mfdnyire gör.-kel. dekanátussal s postahivatallal. Innen délfelé s egy órányira látható a meglehetősen karban levő Perušić hegyi vár. **Podgraje** fu. amattól északra s egy mfdre. **Kardun**

fu. amattól nem messzire a hajdani Asseria város romjaival. — A kistanjei járásban van: **Kistanje** mvs. Zárától délkeletre s 10½ mfdnyire a Debelo brdo hegy keleti aljában, az úgynevezett Bukovica fensíkon, köves és a terméketlenség sivar határral, adó- és postahivatallal. Nem messzire innen egy diadaliv maradványai láthatók, odább pedig egy mély sziklahasadék, melyben a rajta átmerajló Krka folyónak gyönyörű zuhatagja van. Félórányira a várostól fekszik a S. Arcangelo nevű Vazul-rendű zárdá, melynek könyvtárában igen ritka és becses kéziratokat őriznek. — A knini járásban van: **Knin** (hajdan Arbuda) a Krka folyó m., Kistanjétől ész.-kel. s 3½ mfdnyire 1200 l., s erősséggel mely a Monte S. Salvatore nevű meredek és sziklás hegyen fekszik s bástyák-, tornyok- és sáncokkal van megerősítve. Van Kninben vám-, adó- és postahivatal, határör- és várparancsnokság, gör.-kel. templom, Ferenc-rendű zárdá, jótékonyági bizottság s zene- és olvasóegyesület. Törökország felé élénk kereskedést űz. **Topolje** fu. amattól keletre s egy órányira a hn. hegy alatt, melyből a Krka vize ered, s melyen a Krka első mellékfolyójának, a Krkićnek egy gyönyörű, 70' magasságú zuhatagja van. **Grab** fu. Knintől északra s 3 mfdnyire nagy hegyek között a Butišnica m. a török határ közelében határ-várral s vámhivatallal. Vásárait a török alattvalók is nagy számmal látogatják s oda főleg fenyő-kátrányt lórtanak, mely aztán Sebenicoba szállítatva, a hajók fa alkotórészeinek bevonására szolgál. Barom- és gabnakereskedése jelentékeny. — A drnišj kerületben van: **Drniš** (Dernis) mvs. Knintől délre s 3 mfdnyire a Cicolo patak m. s a Promina hegység déli aljában 1400 lakossal, vám-, adó- és postahivatallal, kaszinóval és jelentékeny kőszénbányával. Hajdan itt állítottag Promona liburniai város fekkdt. Drniš régebben török város volt. Házaí, romjai és hegyen álló erős vára mind török modorban építvék. Mai r. kath. temploma is egy moséből lett átalakítva. Élénk kereskedést űz. **Siverric** fu. amazon felül a Promina hegység alatt fontos kőszénbányával. **Alsó- és Felső-Kriške** (v. Kričke) szomszédos faluk Drništől délkeletre s közel a Cicola patakhoz bortermesztéssel. Itt székelt a dalmáciai gör.-ka'h. püspökség fő vicariatusa. — A scardonai járásban van: **Scardona** (Skradin) város Zárától délkeletre s 12 mfdnyire nagy és sziklás he-

gyek között a Krka jobb partján, mely itt annyira (150 ölnyre) kiszélesedik, hogy alig észrevehető lassú folyása miatt inkább tónak, mint folyónak látszik. Scardona csak egy hosszú utcából álló város 1500 lakossal, kik nagy halászatot, hajózást és kereskedést űznek. Van itt r. kath. és gör.-kel. templom, vám-, só-, adó- és postahivatal, kikötő, kikötői és egészségügyi ügynökség, zene-egyesület és jótekonysági bizottság stb. A Krka a városon felül négy gyönyörű vizesét képez, melyek 300'-nyi szélességben s 50'-nyi magassággal lépcsőzetesen zuhannak egymásba. egyikét képezvén a sivar és szegény Dalmácia legszebb tájképeinek. A zuhatag egyes szakaszai igen sok malmot hajtanak. A várostól föl felé $1\frac{1}{4}$ mfdnyire egy kies sziget van a Krkában egy gyönyörű fekvésű, *Visovac* nevű Ferenc-rendű zárdával, mely mellett szintén zuhatag halad el a Krka. Scardonán alul a Proklian nevű tavat képezi a Krka s azon át aztán a közeli tengerbe fut. Scardonáig tengeri hajók is járnak föl. *Slan* fu. a Visovac zárdán felül a Krka m., melynek itt szintén nagyszerű zuhataga van. *Roncislap* fu. a Krka m., melyen itt egy 60 apró ívű s 400 lépésnyi hosszú hid vezet át. Azt mondják, hogy alap-építményei még a római korból valók. *Dubravice* fu. Scardonától észak felé nagy, de nem aknazott barna szén-telep-pel. — A sebenicói járásban van: **Sebenico** (Sibenik; Sicum) város és püspöki székhely, Zárától dél-keletre s 11 mfdnyire a hn. tengeröbölnek, mely sajátlag a Krka vízének utolsó kitágulása. Sebenico a Tartaro hegység nyugoti kopár lejtőin fekszik, az öböl felől lépcsőzetesen egymás fölé kúszó házsorokkal, melyeket a száraz felől egy félkör alakú kőfal kerít el. Az öbölből tekintve, meglepő látványt képez Sebenico. Van itt 6132 lakos (többnyire olasz), szép r. kath. székesegyház nagyszerű kupolával és oszlopzattal, egyéb r. kath. és gör.-kel. templomok és zárdák, felsőbb népiskola (mind fiúk, mind lányok számára), kisdédovó intézet, polgári kórház, lenlenc- és szülőházzal kapcsolatban s több művelődési és jótékonyági egyesület, élénk kereskedés, hajózás és iparűzés stb., továbbá itt székel egy kikötői és egészségügyi küldöttség, egy térparancsnokság, mérnöki igazgatóság, egy másodosztályú adó-felügyelőség, nemkülönben van itt vám-, adó-, só-, posta- és táviróhivatal s végül egy jelentékeny kikötő, mely fölött St. Anna,

St. Giovanni és il Barone parti váracskok uralkodnak. A sebenicói szép öbölből egy 100 ölnyi szélességű s egy órányi hosszú csatorna vezet ki a nyílt tengerre, melynek bejáratát a szépen és szilárdan épült St. Nicolo erőd őrzi. A sebenicói öbölben nagy mennyiségben tenyészik egy saját halfaj, a »dentale della corona«, melyet izletes voltáért nagyban halásznak. A város környékén terem a Tartaro hegy oldalain az igen kedvelt maraschino-bor, melyet igen megértelt fehér szőlőből készítenek. Asztali bort az egész vidék sokat és jót természet, talán legjobbat az egész Dalmáciában. Helylyel közel szép olaj-, füge- és mirtusligetek is láthatók erre a sok kömező közt. *Ragonsica* fu. egy kis szigeten a sebenicói öbölben kikötővel s kikötői és egészségügyi hivattal. *Capocesto* fu. amahhoz közel a tengerparton, szintén kikötővel, melyet, mint az előbbit is, biztos volta miatt sok hajó látogat, főleg télen s ott várja be a kedvező szelet. **Zlarin** sziget közel a sebenicói öböl bejáratához vám-, kikötői és egészségügyi hivatalokkal, szép szőlőskertekkel, olajültetvényekkel és nagy korall-halászzattal. Főhelye *Zlarin*. **Krappano** kis sziget az előbbi és a száraz között Ferenc-rendű zárdával és szivacs-halászzattal. **Provičio** (Proviccho) sziget Zlarinon felül hn. helységgel és egy zárdával. **Zuri** hosszú s hegyes sziget Zlarintól nyugotra, bent *Zuri*, a parton pedig *Mun* a nevű helységgel. Utóbbinak alkalmas révje van. **Morser** jelentékeny sziget Zuritól északra s igen közel a szárazhoz. Igen hegyes és nagyon terméketlen. Leginkább legetetésre használják. Főhelye *Stretto* fu. a keleti partján, kikötővel, s vám-, kikötői és egészségügyi hivattal. *Strettotól* csekély távra vannak a dalmát száraz szárazon *Zlosela* fu. kikötővel s halászzattal; *Treboconi* falu amattól délre a Kamina hegy alatt a tengerparton; és *Vodice* falu amattól keletre jó kikötővel s vám-, kikötői és egészségügyi hivattal. **Pago** 5.18 □ mfdnyi hosszú s hegyes sziget, a dalmát száraz északnyugoti csúcának mintegy folytatása. E sziget és az átellenes határörvidéki partok között a morlák vagy Montagna csatorna fut lefelé délkeletnek. Sz. Vitus nevű hegye 1100 lábnyira nyúlik föl. Partjai igen szakgatottak s így sok öböllel és felszigetelt bir. Van 5152 lakosa, kik nagy juhtenyésztést, bortermesztést és halászatot űznek. Helységei közt legjelentékenyebb **Pago** mvs. a sziget közepe

táján, egy mély bevágású öböl mellett, mely Valle di Jerska nevet visel. Van 3000 lakosa, r. kath. temploma, Bencés zárdája, adó-, vám- és sóhivatala, sóraktára, kikötője, kikötői és egészségügyi bizottsága, kaszinója s nagy tengeri só termelése, melyből a lakosok évenként mintegy 40 ezer frt hasznot húznak. **T e r r a v e c c h i a** fu. szintén Pago szigetén Ferenc-rendű zárdával. **N o v a g l i a** fu. a sziget egyik északi öble m. kikötővel, vám-, kikötői és egészségügyi hivattal. Közeliében van egy részint kiboltozott, részint a sziklába vágott 500 ló hosszú föld alatti folyosó, melynek eredetét és célját senki sem tudja. **Arbe** (Scarduna) 1.55 □ mfdnyi kiterjedésű sziget Pagótól északra, szintén a morlák csatorna m. Felszine ennek is hegyes. Tignarossa nevű hegye 1300' magas. Földje igen termékeny. Szántóföldekben, legelők- és erdőkben egyiránt bővölködik. Bora is nevezetes. Van 4411 lakosa, kik nagy juhtenyésztést és halászatot űznek. Nevezetesebb helyések itt: **A r b e** nagyon régi s kerített mvs. a **Camparo** nevű völgy szélén egy magaslaton 1000 l. Van e városnak két kapuja, egy régi székes egyháza, több csinos, bár avult épülete, jó kikötője, vám-, só- és adóhivatala, kikötői és egészségügyi bizottsága, jótékony-sági és olvasó egyesülete stb. Hajózása, halászata és sótermelése jelentékeny. A város közelében 60 medence szolgál a só lepárolására. **Camparo** fu. amattól ész.-nyugotra egy öböl m. kikötővel és Ferenc-rendű zárdával. **Lopare** fu. a sziget legfelső szélén egy öböl mellett. Van kikötője, halászata, juhtenyésztése és jó márványbányája. **Arbe** a legészakibb szigete Dalmáciának.

3. A spalatói kerület a zárai kerülettől délkeletre a tenger és Törökország közén terül el egészen a kleki területig. Kiterjedése 94.5 □ mfd 173,423 lakossal. Ide tartoznak a legfontosabb szigetek. Van benne 5 város, 12 mezőváros, 379 falu és 34 pusztai község. Járásainak száma 12 (Spalato, Trau, Vrlika, Sinj, Almisa, Imoški, Macarsca, Vrgorac, Metković, Lesina, Lissa és Macarsca főhelyekkel). Emлитendőbb helyek itt:

A spalatói járásban: **Spalato** (Split, Spalatium) nevezetes régi vs. egy félsziget délnyugoti oldalán, félkör alakban épülve a hn. tengeröböl hegyes hátterén 12,196 (tulnyomólag olasz) lakossal. Spalato Dalmáciának legnagyobb, legszebb és legfontosabb kereskedő városa. Részei

az ó- és új-város, meg négy külváros. Az ó-város egészen az Aspalatus Diocletianus római császár egykori roppant palotájának a helyén fekszik, melynek óriási külső falából még ma is áll egy 2400' hosszú darab a tornyaival és granit oszlopszatú porticusával együtt és kerítését képezi az ó-városnak; szintén megvan még a porticus előtt egy szienitből faragott splynx, 3 szép és erős kapu, továbbá Jupiter temploma, mely ma sz. Drimus tiszteletere keresztényen templommá (épen székes-egyházzá) van átalakítva, nemkülönbén Aesculapius temploma, mely ma szintén keresztényen kápolna, s a roppant kockakövekből épült vízvezeték romjai stb. A mai piactér egy része a csoda palota egykori nagy termének; a dom-tér a palota elődvára volt. A város többi része az említett falon túl a száraz felé terül és sok díszes épülettel dicsekedhetik. A régi erődítvényekből ma már csak a Grippi váracs áll fenn a város keleti oldalán. A tenger felőli kőparttal négy molo függ össze, melyek szintén a Diocletianus korából valók s részeit képezik a mai jeles kikötőnek, melynek pomás világító tornya is van. Itt székel egy r. kath. püspök és káptalan, egy kerületi hatóság és törvényszék, egy pénzügyi igazgatóság, kikötői, egészségügyi és építő hivatal, egy ipar- és kereskedelmi, meg egy ügyvédi kamara, várparancsnokság, mérnöki igazgatóság, vám-, adó-, posta- és táviróhivatal, egy pénzügyőrségi szakasz stb. Van itt továbbá 2 Ferenc-rendű, egy dominikánus, egy irlalmasrendű, egy kapucinus és egy Klarissza-féle zárdá, r. kath. papi seminarium, főgymnasium, hajós- és al-reáliskola, felső fiu-népiskola, leánynevelő intézet, kisedővő, polg. kórház, lelenc-ház, gazdasági egyesület, nevezetes régiséggyűjtemény, jótékony egyesület, kaszinó, puskaportár (a Grippi váracsban) megerősített kaszárnya, posztó-, selyem-, bőr- és rozsolis-gyár stb. Spalato igen nagy kereskedést űz úgy a tengeren (Italia felé), mint a szárazon főleg Törökország felé. Kereskedelmének főcikkei: szarvasmarha, ló, sertés, déli gyümölcsök, szeszcs italok, viasz, fagygy, gabnane-műek, olaj, füstölt és beszózott hal, hajókötelek stb. Halászata és hajózása igen jelentékeny. A várostól nem messzire, a Marian hegy alján kénés források vannak csinos és látogatott fürdő intézettel. A határban szép szőlők, olajfa- és egyéb gyümölcsültvények vannak. Tájképileg Spalato egyike Dalmácia legszebb pont-

jainak. Ma már vasútja is van, mely innen délfele közlekedik. Spalatotól ész-keletre s $1\frac{1}{2}$ mfdnyire esik Salona fu. a hn. öböl m., igen közel azon helyhez, melyen az egykor jelentékeny, de az avarok által 641. elpusztított Salonae város állott. Van kikötője, vasgyára és vámhivatala. Környékén sok római régiséget találunk, melyek leginkább a spalatoi muzeumba kerülnek. Clissa hegyi erősség és fu. Spalatotól keletre s $1\frac{1}{2}$ mfdnyire. Felső-Muč fu. amattól északnyugotra a Dobrac nevű rohanó parti patak m. 800 l. Vitturi fu. a tengerparton Salonatól nyugot felé, kastélyllyal, révvél, kikötői és egészségügyi bizottsággal s vámhivatallal. Solta $2\frac{1}{2}$ mfd hosszúságú s $\frac{3}{4}$ mfd széles hegyes sziget Spalatotól délnyugotra 1300 l., több jó kikötővel, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi bizottsággal. Erdőben és déli gyümölcsökben eléggé bővölködik. Vipera is sok rajta. Trau (Trigonium; Trogir) szabálytalanul épült régi város egy kis félszigeten Spalatotól nyugotra és $2\frac{1}{4}$ mfdnyire 3069 l. Van egy pompás gótizálású székesegyháza, melyet Dalmáciában a legszebbnek tartanak, három zárdája, jótékonyági bizottsága, nagy, de gyéren látogatott kikötője, hajógyára, vám-, adó-, só- és postahivatala, kikötői és egészségügyi bizottsága s nagy olaj-, füge- és mandolatermesztése. Környéke igen kies és termékeny. Régi erődítményeiből ma csak romok láthatók. A félszigetet, melyen fekszik, egy vizárok választja el a száraztól, az átellenes Bua szigettel ellenben, melyet innen csak egy 100 meternyi csatorna választ el, egy derék kőhid tartja összeköttetésben. E sziget a görög császárság korában több tekintélyes államférfinak volt száműzetési helye. Ma Domanok-rendű zárdájáról, szőlői- és déli gyümölcszeiről, még arról nevezetes, hogy igen sok fogoly-madár tanyázik rajta. Kiterjedése alig több $\frac{1}{2}$ mfdnél. Bossoglina fu. Trautól nyugotra a hn. mély bevágódású öböl m. nagy mandola- és fügetermesztéssel. Községi tekintetben ide tartoznak Zirona grande és Zirona piccolo közeli szigetek. Castelladi Spalato e di Trau név alá azon két közeli falut foglalják, melyek a velenicei uralom korában védő tornyai voltak a szomszédos Spalato és Trau városoknak a törökök támadásai ellen. Vrlika mvs. Spalatotól északra s 7 mfdnyire a Svilaja-hegység északi alján s közel a Cetina patakhoz igen szép vidéken 400 l., r. kath.

templommal, vám-, adó- és postahivatallal, ásványos forrással s egy nevezetes mézőkő barlanggal, melyben érdekes cseregöktárgyak láthatók. Nem messzire ered innen a Cetina. Unište fu. amattól észak felé s $1\frac{1}{2}$ mfdnyire a török határon a Prislóp-bérc aljában vámhivatallal és bazárral. Dragović fu. Vrlikától délkeletre a Cetina m., a Debelo-brdo hegység alatt gör.-kel. templommal és Vazul-rendű zárdával. Sinj vagy Sign mvs. Spalatotól ész.-keletre s $4\frac{1}{2}$ mfdre egy tágas, de dombok által átszeldelt völgyben, melynek keleti oldalán a Cetina fut végig s mely egész kiterjedésében Sinjsko polje (vagy Ravnica Sinj) nevet visel. Van 1774 lakosa, r. kath. temploma, főgymnasiuma (dalmát tannyelvvel), Ferenc-rendű zárdája, vám-, adó- és postahivatala, helyi váromlja, bazárja s élénk kereskedelmi forgalma a csak 2 mfdnyire eső Törökország felé. Sinjtől ész.-keletre s 1 órányira állott egy magaslaton a rómaiak egyik régi városa, Aequum, melynek kőfalait és vízvezetékét még ma is több rommaradvány jelzi. Bilibrig (v. Beli Breg) fu. amattól ész.-keletre a török határon fontos határkereskedéssel, bazárral és kórházzal. Trilj fu. Sinjtől dél felé a Cetina folyó m. a Sinjsko polje déli végén. Kotle nice fu. amattól délnyugotra a Mossor hegység ész.-keleti alján szép olaj- és gyümölcsültetvényekkel. Almissa (Omis) város a tengerparton a Cetina torkolatánál s a vasút m. Spalatotól délkeletre s 4 mfdnyire egy kopasz sziklabérc alatt 900 l., r. kath. templommal, Ferenc-rendű zárdával, papi seminariummal, kikötővel, vám-, só-, adó- és postahivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, kaszinóval s kereskedéssel. Jeles szőlőhegyein kitűnő rózsaszínű muskotálybor terem. A várost környező hegyek egyik magaslatán láthatók az egykori Mirabella váracis romjai. Duar e fu. a Cetina legkeletibb kanyarulatánál egy várommal és festői zuhataggal. Almissától észak felé terjed a Mossor hegység alá a Čerovnica patakig a Poljica (Pogizza) nevű hegyes vidék, mely több századon át (11.—15. sz.) oligarchicus-demokrata szabad államot képezett, mignem végre Velence felsősége alá került. Imoski (Imoschi) mvs. Almissától kelet felé a török határon, egyik oldalhegyén annak a szép tágas völgynek, melyen a Vrlika folyócska kanyarog át, s melynek nyugoti oldalán a szép Proložac tó foglal helyet. Van 800

lakosa, r. kath. és gör.-kel. temploma, Ferenc-rendű zárdája, kaszinója s vám- és adóhivatala. Törökország felé nagy kereskedést űz kivált marhával. A várostól nem messzire van egy vízzel tölt jelentékeny szirt horpadás, melyet vörös szikla falairól »vörös tó«-nak nevez a nép. Szintén közel van a városhoz egy szédületes mélység fölötti kőszálon egy várron, mely a legritkább tájképek egyikét képezi. A r z a n o fu. amattól északnyugotra a Pinjica hegy alatt a török határon élénk határkereskedéssel és vámhivatallal. A macarscai járásban van: **Macarsca** (Mocar) vs. a tengerparton Almissetől délkeletre s 6 mfdre a Biokovo hegylánc alján az egykori Batanium város helyén 1800 lakossal. Van szép r. kath. temploma, papi seminariuma, Ferenci zárdája, felsőbb flú-iskolája, kaszinója, jótékony egyesülete, derék és jó kikötője, világító toronynyal, halászata, kereskedése és élénk mezzei gazdálkodása. Van itt vám-, só-, adó-, építő-, posta- és táviróhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság és vasúti állomás. Lakosai a Narenta torkolata előtt sok úgynevezett cefali-halat fognak, s annak ikráját besózva és füstölve bottarga néven árulják. Z a o s t r o g kis fu. amannál 5 mfdel alább a tenger mellett halászzalattal és Ferenci zárdával. A vrgoraci járásban van: **Vrgorac** szegényes mvs. a török határ m. 800 l., vám-, adó-, és postahivatallal, s régi várral. Az innen fél órányira levő Radović hegyben földszurok bányát mivelnek. Vrgoractól dél felé két tetemes rónaság van — R a s t o č és J e z e r o —, melyeket télen rendszeren tóvá változtat a környékbeli vízaradás. A metkovići járásban van: **Metković** mvs. a török határon, az itt már hajózható Narenta folyó m., a Predolac-hegy alján mintegy 3000 l., vám-, só-, adó-, posta- és táviróhivatallal, s nagy bazárral, mely fontos gyűlekező és rakodó helye az erre irányuló török karaván-kereskedésnek. Hajózása a Narentán igen jelentékeny. U n k e fu. szintén a török határon félóránnyira az előbbtől, bazárral és élénk heti vásárokkal. V i d d o szegényes falu Metkovićtól ész.-nyugotra a Norino patak m. Narenta egykori város helyén. Télen a Narenta olykor egészen ideig ki szokott önteni. **Fort Opus** mvs. Metkovićtól délnyugotra egy szigetén a Narentának, mely itt két ágra szakad s nem messzire aztán tizenkét elágazással a tengerbe ömlik. Van 800 lakosa, vámhivatala s kikötői és

egészségügyi bizottsága. A városon alul $\frac{1}{4}$ óránnyira egy kis hegyi vár romjai láthatók. Környéke általában mocsáros és egészségtelen. E mocsárokból tömördek pióccát, magában Narentában pedig angolnát, lazacot és tokot fognak a lakosok. A környék rengeteg nádasában tanyázó vadmadarak közt leggyakoribbak: a vadkacsák, vadludak, szalonkák, szárcsák, pelikánok, hattyúk, gémeek stb., melyek gazdag zsákmánnyal jutalmazták a vadászatot. Hajózása és kereskedelme igen jelentékeny. A lesinai járást képezi **Lesina** (Hvar) sziget (5.7 □ mfd) a Narenta torkolatától nyugot felé. Felszine egészen hegyes. Főláncolatában a Monte S. Nicoló 2023' magas. Partjai igen dúso fejlődésük s kikötők és révekben gazdagok. Van két szép és termékeny völgye. Éghajlatát mellbajban szenvedőkre nézve a legjobbnak tartják a világon. Hőmérsékletének véglelei + 2 és 26 R° közt váltakoznak. Termékei sok bor és déli gyümölcsök. Igen sok van főleg babérfája annyira, hogy évenként csak babérlevelet 16 ezer mázsát ad el. Itt már soha sem vesztik el zöldjüket a mezők és erdők. A sziget lakossága 12,750 főre megy. Főhelye **Lesina** (Hvar) vs. a sziget nyugoti részén egy szép öböl partján 1930 lakossal, jó kikötővel s kereskedéssel. Van szép r. kath. székesegeyháza, két zárdája, kaszinója, stb. Itt szélkel egy r. kath. püspök és káptalan. Van itt továbbá vám-, só-, adó- és postahivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, térparancsnokság és nagy kaszárnya s több csinos köz- és magánépület. A várost és kikötőjét a Spagnuolo és S. Nicoló erdők védik. Élénk hajózási összeköttetésben áll e város Trieszttel és Vencelével. **Cittavecchia** (Starigrad) mvs. amattól északkeletre s $2\frac{1}{4}$ mfdnyire a sziget tulsó oldalán a hn. öböl m. 3000 l., r. kath. templommal, zárdával, vámhivatallal, kikötővel, kikötői és egészségügyi bizottsággal s kereskedéssel. E helyen hajdan Pharia város állott. **V e r b a s c o fu.** amattól keletre a hn. öböl m. kikötővel, s r. kath. templommal, melyben Tiziantól van egy becses festmény (sz. Lőrinc képe). **Gelsa** mvs. amazon alul egy öböl m., kikötővel, világító toronynyal, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi bizottsággal. **S. Giorgio fu.** a sziget keleti végén kikötővel, vámhivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, s egy Ferenc-rendű zárdával. A lissai járást képezi **Lissa** sziget (1.8 □ mfd) Lesinatól délnyugat felé s a száraztól 9 mfdnyire. Szintén hegyek

boritják. Több jó kikötője van. Éghajlata ennek is igen kellemes. Főtermékei: bor és olajgyümölcs. Van 6300 lakosa. Főhelye Lissa (Vis) mvs. az északi oldal legnagyobb s jelentékeny hegyek által szegélyezett öble mellett 3300 l. Az Adriának ez a legtágasabb és legjobb hadi kikötője. Van Lissában vám- és adóhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, térparancsnokság, minorita zárda templommal, jótékony egyesület, kaszinó stb. A lakosok bor- és olajtermesztésén kívül nagy szárdella halászatot és élénk kereskedést űznek. Ancona- és Apuliával nagy közlekedést folytat. Tűszomszédjában van Clissa (v. Klis; Anderium) fu. 1200 l. és közsálon álló kis erősséggel. Cornisa a gazdag falu a nyugoti part egyik nagy öble m., melynek bejáratát egy erős torony védi. Van 2400 lakosa, vámhivatala, kikötői és egészségügyi bizottsága, s nagy szárdella halászata. A lakosok egy része sok bort és kivált szentjános-kenyeret termeszt és azzal kereskedik. — A brazsai járást képezi **Brazza** (Brac) sziget (7 □ mfd), mely Dalmáciának legnagyobb, legtermékenyebb és legnépesebb szigete Lesinan felől s Makarskatól nyugotra. A száraztól csak a csekély szélességű brazsai csatorna választja el. Felszíne egészen hegyes gyönyörű és termékeny völgyekkel, melyeket többnyire apró patakok öntöznek. Legjelentékenyebb hegyei a Dub, Visoka brdo, St. Vito, St. Dub, St. Cosmo, Sz. Tamás és Glavica, melyek tulnyomólag a déli felén emelkednek a hosszában kelet és nyugot között fekvő szigetnek. Éghajlata kellemes szelid. Főtermékei: bor (Vulgava néven) és déli gyümölcsök; továbbá orvosi füvek és márvány. Lakosainak száma 16 ezer. Emlitendőbb helységei: **S. Pietro della Brazza** (Supetar) mvs. és főhely a sziget északi szélén, Almíssától délnyugotra 1700 l., kikötővel, vám- és adóhivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, kaszinóval és jó bortermesztéssel. **S. Giovanni** fu. amattól nyugotra nagy bor-, füge-, olaj-, mandola- stb. termesztéssel. **Bobovišće** fu. az előbbin alul egy szép öböl m., mely igen jó kikötőül szolgál. Van márványbányája, vámhivatala s kikötői és egészségügyi bizottsága. **Neresi** mvs. a sziget belsejében **S. Pietrotól** délre, a Visoka hegy alatt 1700 l., kik sok bort és déli gyümölcsöt termesztnek. Ez előtt ez volt a sziget főhelye. **Bol** mvs a sziget déli oldalán egy szép öböl m., s a St. Dub hegy alatt, r. kath. templommal, zárdával,

kikötővel és vámhivatallal. **S. Martino** fu. a sziget dél-keleti szélén a hn. öböl m. jó kikötővel s vámhivatallal. **Pučić** fu. a sziget északi oldalán egy szép és mélyen benyúló öböl m. kikötővel s vámhivatallal. **Postire** fu. **S. Pietrotól** kelet. kikötővel. **Spiska** fu. amattól dél-ny., nem messzire a hn. öböltől aszfaltbányával. **Skrip** fu. amazon alul, jobbebb Neresi félt szintén aszfaltbányával.

4. Ragusai kerület. Ez a kerület a volt raguzai köztársaság területét, meg a curzolari járást foglalja magában. Dalmácia többi részétől egészen el van szigetelve, a mennyiben északon ez és a spalato-i kerület közé a másfél mfdnyi szélességű kleki (török) terület ékelődik egészen a tengerig, délen pedig a cattarói öbölre nyíló s közel egy mfd. szélességű Sutovina nevű (török) völgy zárja el az alább következő cattarói kerülettől. Ez elszigeteltség miatt bajos innen a szárazsi közlekedés a többi tartományrészek felé, bár e bajosság különben csak annyiban áll, hogy a polgári egyének útlevelét, a katonaiak pedig a török kormánytól nyert átmeneti engedélyt tartoznak fölmutatni a török őrség előtt minden egyes átvonulás alkalmával. E kerület kiterjedése 24.⁸¹ mfd, lakosainak száma pedig 51,296 lélek. Partfejlődése ennek a résznek a legdúsabb. Ide tartozik a dalmát partok legnagyobb félszigete, a Sabioncello is. Fel van osztva ez a kerület 5 járásra (Raguza, Raguza vecchia, Stagno, Orebić és Curzola főhelyekkel), melyekben összesen 3 város, 9 mezőváros, 151 falu és 20 puszta van. Emlitendőbb helyek itt:

Raguza (Ragusa; Rhausium), hajdan Laúsa (Dubrovnik) régi nevezetes város egy kis félszigeten a Sergio hegy aljában 5305 olasz lakossal. Csaknem egészen középkori izlésben van építve és ó-olasz modorban megerősítve. Áll a bel- és két külvárosból (Pille és Ploce). A száraz felül kettős köfal és egy száraz sánc keríti, mely mögött egymásra tornyosodó meredek, bár nem magas, sziklás hegyek emelkednek. A belső falat nagy számú kerek bástyák és négyszögletű tornyocskák tartikják. A tenger felé a falak torony magasságú sziklákon állnak, melyek csaknem egészen függélyesen ereszkednek a tengerbe. A város ész.-nyugoti oldalán emelkedik egy, a tengerből kimeredő roppant kőszálon a bevehetetlennek tartott **S. Lorenzo**, a keleti oldalán pedig a **Leverono** (köznyelven **il Ravelino**) ha-

talmas erdő; ezzel átellenben a Fort Molo, a tenger felőli déli oldalon pedig a S. Margeritta erdő; végre a Sergio hegyen, a város fölött az Imperia, a szomszédos Lacroma szikla sziget legmagasabb pontján pedig a város előtt a S. Marco v. Lacroma erdő. Van a városnak négy kapuja és sok, de többnyire szűk és meredek utcája, melyek közül a 400 lépésnyi Corso a legjelentékenyebb. Lóval és kocsival azonban egyik sem járható; miért is lovat és kocsit ritkaságként is alig láthatni Raguzában. Egészben véve Raguza eléggé csinos város sok érdekes régi épülettel. Épületei közül kiválóbbak: az egykori kormányzósági palota, a tanácsház, az egykori jezsuita zárda, mely nagyság és építési szabályszerűség tekintetében ritkítja a párját Dalmáciában, továbbá az olasz stílus székesegyház, sz. Vazul temploma, a bizanci stílus franciskánus, meg a domínikánus templom (Tizian festményével) és zárda stb. Itt székel egy r. kath. püspök és káptalan, a kerületi hatóság, egy pénzügyi kerületi igazgatóság, egy várparancsnokság, kereskedelmi és iparkamara, egy központi kikötői és egészségügyi, továbbá egy középítési, só-, adó-, posta- és táviróhivatal stb. Egyéb nevezetességei a r. kath. papi seminarium, a piaristák zárdjában levő jelentékeny gyűjteményekkel bíró gimnásium, a tengerésziskola, a reálisiskola, a színház, a városi levéltár nagy fontosságú kéziratokkal, a veszteglő intézet, a conservatorium, a lelenc- és szülőházzal kapcsolatban levő kórház, szegények, árvák stb. háza, a dologház, a zálogház, takarékpénztár, gazdasági és olvasó egyesület stb. Kikötője kicsiny és a tenger hullámvetései ellen egy kőgáttal (molo) van védve. Földrengések gyakran látogatják a várost és környékét és sokszor jelentékeny károkat okoznak. Raguza hajdan fontos középpontja volt e vidék politikai életének, valamint iparának és kereskedelmének is, és tengerészete első rangú volt a dalmát partokon. Ma csöndes és kevésbé élénk város minden tekintetben. Mintha régi tevékenységében kifáradva merengene a sok tekintetben fényes mult fölött. Kereskedelme inkább csak bizományi és átviteli főleg Törökország felé. Maga a város leginkább olajat, bort és édes szeszt visz a piacokra. Nem nagyon fontos ipara főleg selyem kelméket, cserzett bőrt és rozsólist szolgáltat. Legtekintélyesebb ipartelepje a hajógyár. Határa és környéke általában sziklás s főleg olajgyümölcsöt terem. Egyéb déli gyümölcse és

bora is terem, de kevés. Fája nincs. Ivóvizet is csak vízvezeték által kap a szomszéd Ombla-völgyből. A lakosok egy része juh- és selyembogartenyésztéssel is foglalkozik. Halászata csekély. A nép úgy a városban, mint környékén természetesebb és erősebb, mint Dalmácia legtöbb vidékén. Viselete már nagyon keleties. A férfi bőrig lenyiratja a haját, csupán a feje búbján hagyat meg egy csomó hosszú haját. A turbán és kaftánviseelés egészen közönséges; de a tűsző is elmaradhatatlan s benne legalább egy hosszú török kés, meg egy-két pisztoly rejlik. A bugyogó szerb nadrágot itt még bővebbre szabják, mint egyebütt. A lábat többnyire bockor fedi. A vállon keresztül rendesen egy durvább, vagy finomabb tarka sál van átvetve. A nők cifrák; különösen szeretik a csecsebecsés fej- és nyakékeket. A raguzai kerületben legfestőibbnek tartják a sabioncello női viseletet. A nép házaai e tájon már csinosabbak, mint kivált a benföldi morlákoknál, kik az ablakot és kéményt is fölöslegesnek tartják. A fentebb említett Lacroma kis sziget, melyet csak egy szűk csatorna választ el a városról, kedvelt kirándulási helye a raguzaiaknak. B e r g a t o f u. a török határon Raguzától 1 órányira fontos bazárral, mely egyik jelentékeny gyűlékező helye a török karavánoknak, melyeknek árucikkeit rendesen katonai fedezet alatt szállítják innen Raguzába. **Gravosa** jelentékeny falu Raguzától északra a gyönyörű Ombla-völgy végén s közel az Ombla folyó torkolatához. Itt van az adriai tengernek egyik legjobb és legkényelmesebb kikötője, mely tulajdonképen Raguzához számítatik. Van itt vámhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, kórház, zárda és egy hajó-részeket készítő gyár. A falu környékén igen szép nyaralók vannak, melyeket legtöbbnyire ciprus-ligetek vesznek körül. Boron s déli gyümölcsökön kívül már pálmák is láthatók ebben a kedves völgyben, mely csaknem folyást hemzseg a raguzai kirándulóktól, kik rendesen gyalog sétálnak át ide. R o z a t o (Rosgiatto) fu. a török határon az Ombla forrásvidékén Ferenc-rendői zárdával. C a n n o s a fu. Gravosától észak-nyugotra egy nagyszerrű nyaralóval, melynek parkjában két roppant növésű patánfa látható. Olajfa-ültetvényei legnagyobbak és legszebbek e vidéken. **Calamotta** kis sziget az Ombla torkolatával átellenben, félóránnyira a száraztól 400 l., kik olaj- és bortermelet s nagy

halászatot űznek. Calamottától szintén vagy egy jó félórányra van délnyugotra *S. Andrea* nevű scoglia (kis sziklasziget) világító toronynyal. **Izola di Mezzo** sziget Callamottától nyugotra 500 lakossal s hasonnevű faluval, melyben egy Ferenc-rendű zárda van. **Giuppana** sziget amattól ész. nyugotra 900 lakos. s **S. Giorgio** és **Luka** nevű kikötőkkel. **Ragusa vecchia** (v. **Ó-Ragusa**; az egykori Epidaurus görög város) mvs., a róla címzett járás főhelye és jelentékeny kikötő hely Ragusától délkeletre egy tágas öböl partján 1100 lakossal, vám-, adó-, és postahivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, r. kath. templ., Ferenc-rendű zárdával, hajógyárral s jelentékeny kereskedéssel és halászzattal. **Pridvorje** fu. amattól befelé d.-kel. a **Sniecnica** (Havas-) hegy alatt a **Canali** nevű termékeny völgyben szép ültetvényekkel, Ferenc-rendű zárdával s némi kereskedéssel. A faluhoz közel a **Sniecnicában** van egy nevezetes csepköves barlang, mely a monda szerint lakó helyül szolgált az argivusok elől menekült **Kadmus** thebei uralkodónak, meg **Aeskulapius**nak. **Cunna** (v. **Kuna**) fu. az előbbi szomszédjában Ferenc-rendű zárdával. **Molonta** fu. Ó-Ragusától délkeletre a hn. öböl m. kikötővel, kikötői és egészségügyi bizottsággal. **Stagno** (v. **Stagno grande**; **Ston**; **Tituntum**) vs. és a hn. járás főhelye a **Sabioncello** félsziget kezdetén Ragusától ész. nyugotra s $5\frac{3}{4}$ mfdnyire azon $1\frac{1}{2}$ mfdnyi csatorna m., mely a száraz és **Sabioncello** félsziget közé nyomul be délről. Van 500 lakosa, jeles kikötője, sófűzési felügyelősége, kikötői és egészségügyi bizottsága, adó-, vám-, só- és postahivatala, sófűzése és szárdella-halászata. A város déli oldalán van egy **Forte S. Domenico** nevű hegyi várac, a város mögötti hegyen pedig egy várom. **Stagno piccolo** (Kis-St.) fu. félórányra az előbbtől, a hn. öböl végén. Nagy-Stagnótól egy kőfal húzódik idáig a hegyoldalon, közönléként egy-egy négyzetletű toronynyal. Magában **Kis-Stagnóban** két megerősített védő torony van. **Slano** mvs. Stagnótól délkeletre egy tengeröböl m. 200 l., Ferenc-rendű zárdával, kikötővel, s kikötői és egészségügyi bizottsággal. **Orebić** (v. **Orebić**) mvs. és járási főhelye a $8\frac{1}{4}$ mfdnyi hosszú **Sabioncello** félsziget külső részének a déli szélén egy kis öböl m., adóhivatallal, Ferenc-rendű zárdával és halászzattal. A város mögötti háttérben a **Vipera-hegy** emelkedik, mely a rajta és

környékén nagy számmal elforduló viperáktól vette a nevét. **Kuciste** (Cuciste) fu. amattól nyugot felé egy öböl m., kikötővel, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi hivatallal. **Trapano** fu. a félsziget északi oldalán szintén kikötővel s vámhivatallal. **Duba** fu. amattól délkeletre, a kleki földszorossal átellenben, alkalmas kikötővel. **Trstenik** fu. **Orebić** tó keletre egy öböl közelében vámhivatallal és **Plitvine** (fu.) nevű kikötővel. **Sabioncello** félsziget is sokat szenved a gyakori földrengésektől. **Sabioncello** külső részével átellenben és innen csekély távra fekszik **Curzola** (Korculla) keskeny, de hosszú szép sziget, melynek felszínét szép alacsony hegyek borítják gyönyörű völgyekkel és lejtőkkel. 15 mfdnyi hosszúságú partjai öblökben eléggé gazdagok. Lakosságának száma 11,100. Főhelye **Curzola** vs. a sziget északkeleti csúcsán kőfállal és tornyokkal erősítve. Van 2200 lakosa, r. kath. székesegyháza (gót izl.) vám-, só- és egészségügyi bizottsága s nagy bor- és déli gyümölcs-termesztése. A város és **Orebić** között húzódik el a **curzolai** csatorna. **Blatta** mvs. a sziget nyugoti felének közepe táján, az előbbtől $4\frac{1}{2}$ mfdnyire 3600 l., kik legnagyobb részét földművelők és halászok. Bor- és gyümölcs-termesztése igen jelentékeny. **Valle grande** fu. a sziget legnyugotibb s legnagyobb öblének a hátterén, kikötővel, halászzattal s igen kies környékkel. **Berna** (v. **Berno**) fu. **Blattától** délkeletre a hn. öböl m. kikötővel, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi bizottsággal. **Bora** és déli gyümölcs- börtenerem. A **curzolai** járáshoz tartozik **Lagosta** sziget **Curzolától** délre. Nagysága $3\frac{3}{4}$ mfdnyi kerületű. Felszíne általában hegyes. Lakosai főleg halászatot, olajgyümölcs- és bortermesztést űznek. Első helysége **Lagosta** (Lastovo) fu. az északi-oldalán 1200 l., kikötővel, vámhivatallal, kikötői és egészségügyi hivatallal. A sziget déli csúcsán van egy világító torony, **Hum** nevű hegyében pedig egy érdekes csepegőkő-barlang. A keleti és nyugoti partok mellett sok apró sziget és scoglia foglal helyet. Szintén a **curzolai** járáshoz tartozik **Meleda** (Mljet) szép hegyes sziget **Curzolától** keletre és $2\frac{1}{2}$ mfdnyire. Ennek hossza 5, szélessége pedig $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ mfd. Bort sokat és jót terem. Nagy számmal levő öblei igen jó kikötők. Van két nevezetes barlangja, vámhivatala, kikötői és egészségügyi felügyelősége s egy jezsuita zárdája.

5. A **cattaroi kerület** Dalmáciának legdélibb darabját foglalja magában a Sutorina völgytől lefelé egészen Albániáig. Ez a rész 1797-ig **velencei Albánia** nevet viselt, mert Velence hatalma alatt volt. 1797-ben Ausztria, 1805-ben Franciaország s 1815-ben megint Ausztria birtokába került s azóta osztrák Albániának is szokták nevezni. Nagysága 11.55 □ mfd s lakosainak száma 31,209 lélek. A száraz felől Herzegoniával, Montenegró és Albániával határos, míg átellenes, vagyis délnyugoti széleit végfogytig az adriai tenger mossa, melynek legnagyobb és legszebb öble itt a szárazba mélyen (4 mfdnyire) benyomuló s öt ágú cattarói öből, a Bocca v. le Bocche (Buchten), mely nevet e tájon különben minden öbölre annyira alkalmaznak, hogy magát a kerületet, sőt annak lakosságát is e név alá szokták foglalni köznyelven. E kerület felszínét magas és többnyire kopár sziklás meredek hegyek borítják. Alakja egy északról dél felé folyton keskenyedő hegyes háromszög. Lakossága csaknem kizárólag dalmata (morlák v. bocchese), melynek mind arcán, mind öltözetén, mind szokásain keleti vonások árának el. Négy járásra van felosztva (Cattaro, Risano, Castelnuovo és Budua székhelyekkel), melyekben 3 város, 5 mezőváros, 137 falu és 18 pusza van. Említendőbb helyek itt:

Cattaro (Kotor, Catharum) fontos tengeri és kereskedő város Zárától délkeletre s 62½ mfdnyire a Lovcia és Velivrh kopár sziklabérczek aljában a hn. öből legbelső csúcsánál s igen közel a montenegrói határhoz, hová innen egy, csak gyalog vagy lóháton járható hegyi út vezet. Van 2017 morlák és német lakosa. A várost és öblöt szorosan közrezáró sziklabérczek árnyékvetése miatt itt rövidebbek a nappalok, mint a környékbeli nyíltabb helyeken. Télen sokáig tart a félhomály s gyakran dühög a tóra, nyáron ellenben annyira megszorúl a meleg, hogy éjjel is alig szenvedhető. A város minden oldalról nagyon meg van erősítve, de legjobban az öből felől. A város háta mögötti határ-erőd, a S. Giovanni, védő falak által van a város: l össze-kötve, mely falakon belül még több egyes kőszál emel egy-egy erős váracot. Az erősítési műveken három kapu vezet ki a városból. A házak többnyire kőből, de kevés izléssel épültek. Ajtóik s ablakaik rendkívül aprók. Van itt r. kath. püspök és káptalan, r. kath. székesegyház

és gör.-kel. templom, Ferenc-rendű zárda, real- és tengerész-iskola, kerületi törvénytörvényesség, középítési hivatal, várparancsnokság, kikötői-, vám-, só-, adó-, posta- és táviró hivatal, takarékpénztár, kaszinó, nyílv. olvasó terem, ápoló- és lencház stb. Nagyszerű öble, melynek Punta d'Ostro, Combur és le Catena nagyobb melléköblei vannak, hadi kikötőül is szolgál. Oldalról mindenütt roppant sziklafalak védik, vize pedig oly mély, hogy a legnagyobb hajók is bizton és kényelmesen járhatják. A szomszéd Montenegróra nézve is ez léven itt az egyetlen közlekedési közeg a tenger felé, ide hordja e kis állam is minden termékeit, valamint innen látja el magát különösen sóval és gyarmatárúkkal. Ide hordott főbb kivitelű cikkek: szárított hús (castradina) s általában élelmi szerek, tűzi fa, ecetfalevél és ecetfa stb. Minden héten háromszor van itt heti vásár, melyeken mindig nagy számmal láthatók a montenegróiak. Az élénk kereskedelem mellett igen fontos itt a halászat is. A város határában jelentékeny mennyiségű bor és olajgyümölcs terem. Földrengés itt is gyakran van. Az 1667-i földrengés oly erős volt, hogy csaknem az egész várost romba döntötte s a lakosságnak mintegy felét a romok alá temette. A várostól délnyugatra egy órányira egy hegynyakon a Trinita nevű erőd áll. Mula elszórt fu. a cattarói öből déli félszigeten 450 l., hajózással és halászattal. Percagno v. Prčanj partszéli falu amazon felül 1300 l., szép házakkal s egy pompás templommal. Szintén hajózást és halászatot űz. Stalivo fu. a belső öből bejáratánál (le Catene csatorna) szintén a déli félszigeten 700 l. s hajózással és halászattal. E három falut, minthogy elszórtan épült házaikkal csaknem egy összefüggő helységet látszanak képezni, közös néven *le Catene*-nek (láncolat) is nevezik. **Dobrota** a megerősített fu. az öből tulsó partján, Percagnoval átellenben 1680 l., sok szép villával s gazdag hajósokkal. **Lustizza** és **Cartole** összeérő két falu Mulatól nem messzire 1200 l. **Teodò** fu. Malatól nyugatra a félsziget tulsó oldalán 800 l., kikötővel s a malagaihoz hasonló bortermesztéssel (marzemin). — **Risano** (a római Rhizinium) mvs. s a hn. járás főhelye Cattarótól ész.-nyugatra s 2½ mfdnyire a hn. öből háttérben, melyet erdős hegység szegélyez. Van 1300 lakosa, gör.-kel. temploma, Vazul-rendű zárdája, vám-, só- és adóhivatala, kikötő

tője s élénk kereskedése főleg Montenegro felé. **Perasto** mvs. amattól délre az öböl partján, csaknem átellenben Stolivoval 2000 l., 3 szép templommal, több palotaszzerű épülettel, Ferencz-rendű zárdával, kikötővel, hajózással és sok gazdag kereskedővel. A város mögött egy hegyoldalon egy St. Croca nevű régi kis erősség áll. A kikötőn túl van eg. kis sziklasziget — **Scarpello** — egy szűz Máriához címzett búcsújáró templommal. **Crivošić** puszta község Risanotól északra a Pazua hegység alatt 700 gör.-kel. lakossal, kik a törökök iránti engesztelhetetlen ellenséges indulataikról ismeretesek. **Dragalj fu.** és határerősség a kerület legészakibb csücsében a **Klicevak-hegység** alatt. **Castelnuovo** vs. és járási főhely a cattaroi öböl bejáratának északi partján, a Topla öböl m. egy hegyoldalon 900 l. Régi rendszerű falakkal és tornyokkal van megerősítve. Világító toronnyal ellátott kikötőjén kívül van itt gör.-kel. és r. kath. templom, Ferenc- és Capucinus-rendű zárda, nyilv. olvasó-terem, vám-, só-, adó-, posta- és táviróhivatal, térparancsnokság, jótékony egyesület, élénk hajózás és kereskedés. A városon kívül áll egy **Vazul-rendű zárda**. **Sta. Saba** kis helység határváracscsal. **Meglina** kis parti helység vám-, kikötői és egészségügyi hivattal. **Magascia** házcsoport a sutorinai határon szárazai egészségügyi bizottsággal és határkereskedéssel. **Bianca fu.** Castelnuovótól északra keletre gör.-kel. templommal s némi bor- és olajfatermesztéssel. **Lastva fu.**

Castelnuovótól északra gör.-kel. zárdával. **Budua** (hajdan római gyarmat) kis vs. és járási főhely Cattarotól délre s 2 $\frac{1}{2}$ mfdre a hn. öböl m. Kőfallal és fellegvárral van megerősítve. Van itt jó kikötő világítótoronnyal, vám-, só- és adóhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, katonai parancsnokság, r. kath. és gör.-kel. templom, postahivatal s némi bor- és gyümölcsstermesztés. Innen északra s 1 $\frac{1}{2}$ órányira van **Stagnević** megerősített katonai őrhely, mely régenten gör.-kel. zárda volt. **Pastrović** a neve azon hegyes vidéknek, mely Buduától délkeletre a Dubovica határhegyig terjed a tenger és a török határ között. Több apró falu van benne, melyeknek összesen 2800 morlák lakosa van. Szép darab legek és ültetvények láthatók itt szerteszét. **Maini v. Maina fu.** Buduától észak felé a hn. határhegy alján **Vazul-rendű zárdával**. **S. Stefano** (Sušcepan) kőfallal és fellegvárral erősített kis falu Buduától délkeletre a tengerparton. **Lastva** parti erősség amazon alúl 1 $\frac{1}{2}$ mfdnyire a **Spac** (v. **Kopac**) hegy alján 160 l. Közelében van egy régi várom, melynek puszta odúiban tömérdek kék rigó tanyázik. **Fortenuovo** megerősített kis őrhely Dalmácia déli végén. **Torre Boscović** rozzant őrtorony azon a ponton, a hol Dalmácia, Montenegro és Albania egymást érintik, s mely táj *triplex confinium* nevet visel. Nevét azon **Boscović** nevű ragusai csillagász után nyerte, ki itt 1750-ben egy földrajzi fölmérést kezdett volt.

Feltűnőbb sajtóhibák.

5. l. fel. bal hasáb	15. sor	Babiagora.	olv.	Babiagora
» » jobb	» 21.	» emelkedik.	»	» emelkedik
6. l. » bal	» 23.	» 8352', után betoldandó: a		jégvölgyi,
» » jobb	» 14.	» 53	olv.	5
7. l. » bal	» 3.	» Mármaros	»	Máramaros
» » »	» 20.	» lánc	»	» lánc a
» » »	» 27.	» és	»	és Maros- meg
» » jobb	» 15.	» presterei	»	» pesterei
8. l. » bal	» 14.	» Ivanica	»	Ivančica
» al.	11.	» közepe és	»	közepes
11. l. fel. bal	» 16.	» Magyarországból	»	Morvaországól
13. l. fel.	16.	» össze,	»	össze
14. l. al.	2.	» által	»	által
20. l. fel.	17.	» iparág	»	iparág
33. l. al.	16.	» és Kolozsvár	»	elő betoldandó
		Miskolcz (tiszamelléki egyh. ker.)		
50. l. al.	28.	» 32°	olv.	32° s
99. l.		Bereg megye bevezetése elnézésből szedetett nagyobb betűkkel, mint a többi megyéé.		
167. l. fel.	22.	» inkább	olv.	inkább a
173. l. fel.	16.	» »reáliskola«		kitörleendő.
178. l. fel.	20.	» Hódas	olv.	Hódos
256. l. » bal	» 28.	» van.	»	van
256. l. al. jobb	» 2.	» Vajna alva	»	Vajnafalva
260. l. al. bal	» 16.	» unitáriusok	»	lutheránusok
268. l. fel. »	» 9.	» nőzárda	»	és nőzárda

1931/32 511

